ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 27 (17164)

2006 чылдың МАРТ 18, суббота

Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар – 21.00, херек кырында – 18.30

Садар өртээ – 5 рубль.

МАРТ 19 — Садыг, амыдырал хандырылга болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый ажылдакчыларының хүнү

Бо хүнде чуртталга-коммунал ажыл-агыйы республикада амыдырал хандырылганың эң улуг адыры болуп турар, ооң ажыл-чорудулгазының деңнели — чурттакчы чоннуң бир дугаар хереглелин хандырарындан хамааржыр. Чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле эң-не кол хүлээлгелерни күүседип, ажылының аайы-биле янзы-бүрү онзагай адырларны болгаш хөй санныг ачы-дузаны бодунга хаара тудуп турар, ындыг бүдүрүлгениң адыры республикада чок. Ону тодаргайлап чугаалаарга мындыг: суг дамчыдылгазы болгаш канализация, чылыг хандырылгазы болгаш электри энергиязы, оруктар, чунар-бажың, хеп чуур черлер, аалчылар бажыңы, суурларның болгаш хоорайларның чаагайжыдылгазы, хөөржүдүлге албаны болгаш хөөр, чурттаар

Оксана КЕНДЕН, Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый талазы-биле агентилелдиң директору.

ва Республиканың Чазаа чуртталга-коммунал комплекизиниң айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле кончуг улуг кичээнгейни салып турар.

2005 чылдан эгелээш чурттакчы чон чуртталга-коммунал ачы-дузазын 100 хуу төлеп эгелээни-биле чон дүвүренчиг айтырыгларны көдүрүп турар. Бистиң үндүрген анализивистен алырга, республикада чуртталга-коммунал ачы-дузазының чарыгдалы кончуг бедик. Ол колдуунда боттарывыста электри энергиязын ажылдадып үндүрүп турар дөс чок, инженер четкилериниң эмин эрттир эргижиреп элээни-биле холбажып турар. Күрүнениң болгаш муниципалдыг чурттаар орансаваның эргижиреп элээни 45 хуудан 75 хуу чедип турар. Инженер коммуникациязының эргижирээниниң деңнели 60 хуу чедип

ОНЗА КИЧЭЭНГЕЙНИ ШЫНАРЫНЧЕ УГЛАНДЫРАР

база чурттавас бажыңнар. Ам бодап көрүңер даан, ооң ажыын көрбейн турар чурттакчы республикада чок.

Чуртталга-коммунал ажыл-агыйынга күрүне политиказын чорударын хандырар, ооң хүлээлгезин күүседир, бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын харылзаштырар база күрүнеден таарыштырар сорулга-биле чуртталга-коммунал ажыл-агый адырының организациязын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыы-биле Тыва Республиканың Чуртталга-коммунал ажыл-агый талазы-биле күрүне комитединден, ТР-ниң Чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый талазы-биле агентилел кылдыр эде тургузар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Экономиктиг реформага дүүштүр адыывыс өскерилген-даа болза, кол хүлээлгевис бистен чайлаваан.

2005 чылда чуртталга-коммунал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле моон мурнунда хүлээп алган республика программазын боттандырар талазы-биле ажылды уламчылап чоруткан. Ону боттандырар талазы-биле федералдыг бюджеттен акша-хөреңгини тускайлап берген: эрткен чылдардан дамчып келген Кызыл хоорайда арыглал тудуунуң объектизинге 13 млн. рубльди, Бүрен кудумчузунда 27 аал чурттаар чуртталга бажыңынга 9 млн. рубльди берген. Сөөлгү үеде Тыва турар. Кол фондуларның дөрттүң бир кезии бодунуң хуусаазын эрттир ажылдап каапкан.

Ол талазы-биле мен борта мындыг чижекти кийрип көрейн. Эрткен чылын чуртталга-коммунал ажыл-агыйы чурттакчы чонга 620 млн.рубльдиң ачы-дузазын чедирген, а чарыгдалывыс 750 млн. рубль, херек кырында 130 млн. рубльдиң карылгазын алган бис. Чыл төнчүзүнде дебитор өрениң нииити түңү 210,9 млн. рубль болган, ооң иштинде чурттакчы чоннуң өрези — 80,9 млн. рубль. Чуртталга-коммунал ажыл-агый талазы-биле кредитор өре — 363 млн. рубль четкен.

(Уланчызы 9-ку арында).

Национал төлевилелдер

ЧОННУҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

Мурнады хөгжүдер «Кадыкшыл» национал төлевилелди республикага болгаш муниципалдыг тургузугга хамааржыр бүгү-ле эмнелге албан черлери күүседир хүлээлгелиг.

Бо чылдың январь айда найысылалга республиканың эмнелге албан черлериниң ажылдакчыларының семинар-чөвүлел хуралын эрттирген. 2006-2007 чылдарда кылыр ажылдарның хемчеглерин ажылдап кылган. Хоорайның эмнелге албан черлери «Кадыкшыл» национал төлевилелди боттандырарда чүнү кылырын тодараткаш, республиканың Кадык камгалал яамызынче киирген. Бо айтырыгның күүселдезин доктаамал хайгаараар, удуртур штабты найысылалда тургускан.

«Кадыкшыл» национал төлевилелди хоорайга боттандырып эгелээрде федералдыг, республика болгаш муниципалдыг бюджеттиң акшазы-биле эмнелге дериг-херекселдерин садып алгаш, эмнелге албан черлерин хандырары көрдүнүп турар. Чүге дээрге хоорайның эмнелгелериниң дериг-херекселдериниң, автотранспортунуң 80 хуузу эргижирээн, чаа эмнелге техниказы-биле хандырылгазы чүгле 10 ажыг хуу болуп турар.

Хоорайның №2 поликлиниказынга федералдыг бюджеттиң 3 млн. 50 муң рубль-биле эмнелге дериг-херекселдерин тургузар, оларны эккелген, эптеп тургузар. Ында мамограф, янзы-бүрү анализтер кылыр нарын лаборатория херекселдери болгаш өске-даа дерилгелер бар. Чүгле ол эвес хоорайның өске-даа эмнелгелеринге чаа эмнелге дериг-херекселдерин садып алгаш, тургузары көрдүнген.

Бистиң корр.

ӨӨРЕДИГЛИГ БОЛГАН

Национал төлевилелдерни амыдыралга боттандырар сорулга-биле кожуун чагыргазы кадык камгалалының, улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының нииити каттышкан өөредиглиг семинар-хуралын организастап эрттирген.

Аңаа кожууннуң 7 сумуларында школаларның башкылары, эмнелгелерниң ажылдакчылары идепкейлиг киржип, ук адырларга кылза чогуур ажылдарны сайгарып чугаалашканнар.

Кожууннуң нииити билиг болгаш профессионал өөредилге килдизиниң эргелекчизи Светлана Анзатовна Соскут «Өөредилге», кожуунда кол эмчи Маргарита Маадыр-ооловна Турчина «Кадыкшыл» национал төлевилелдерниң дугайында илеткелдерни кылганнар. Ол ышкаш улус өөредилгези, кадык камгалалының аңгы-аңгы адырларында ажылдап турар харыысалгалыг ажылдакчылар дыңнадыгларны база кылган.

Бораш ОНДАР.

Суг-Аксы суур.

Сөс-домак кадында

«КУЛУГУРНУҢ КУЛААН ДОЛГААР, БАРАСКАННЫҢ БААРЫН СУЙБААР»

Хоойлужудулга палатазының удуртулгазының тыва чоннуң чиңгине солуну «Шынга» болгаш ооң кол редакторунга удур чорудуп турары калчаарап барган истеп-сүрүүшкүнүнүң, ооң адрезинче куттунуп турар нүгүлдүң дугайында 2006 чылдың февраль 28-те «Караңгы өрээлден ында чок дииспейни дилээн ажыы чок» деп чүүлге бижип тургаш, аңаа мындыг одуругларны база киирген турган мен: «Бо чүгле хамыктың эгези деп чүүл билдингир. Бодунуң чонунче хол көдүреринден кортпас, ооң хостуг үнүн боой диттигип турар кижилерден моон ыңай чүнү-даа манап болур. Оларның дараазында базымнары кандыг болурун чурттап эрткеш көре-ле бээр боор бис». «Чүнү-даа манап болур» дээнивис шын болган. Ам оларның ээлчеглиг хоп-нүгүлүнүң «кускузу»-биле таныжып көрээлиңер.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының парлалга секретары Саяна Монгуш дээрзиниң «Плюс Информ» солунга болгаш Tuvaonline сайтыга амыдыралда факт-барымдаалар-биле кара туразында аажылалын, чүвениң ужу-бажын эмин эрттир хөөредиринден аңгыда, чамдыкта шуут-ла мегелей бээрин шагда-ла эскерип келген мен. Массалыг информация чепсектеринге ажылдап келгеним 21 чылдың дургузунда, ажыы-биле чугаалаарга, көрбээн чүвем-даа, көдүрбээн хөнээм-даа чок. Журналисчи ажыл-чорудулгамны тоталитарлыг системаның, канчаардаа аажок шыңгыы цензураның үезинде эгелээн болгаш чаңгыс шын эвес эдипкен сөстүң уржуктары кандыг болуп болурун кончуг эки билир мен. Сөс бажы ораастыг дижир, ынчангаш ооң ажыглалынга кончуг оваарымчалыг болгаш харыысалгалыг болуру чугула, ылаңгыя мергежили кылдыр журналистиканы шилип алган кижилерге. Харалаан, үстүнде адаанывыс агайга хамаарыштыр ону чугаалап шыдавазывыс хомуданчыг.

Амыдыралда иттирип кээр чүүлдер-ле хөй, өг-бүлезин, азыраан ажы-төлүн, ажыл-хожулун бодааш, чамдык кижилер болганчок-ла эрге-дужаалдыг өскелерниң бузуттуг салдарынга алзып, оларның хир-чамныг хөделиишкиннеринге чиш болуп, бирле ойнаарак апаарының чижектерин чежени-даа адап болур. Ынчалзажок өскелерниң айтыышкынын күүседип тура, бодунуң атдарын, кижи адын бодап, ишкээр-дашкаар суйбанып чорза, черле артык эвес ышкаш. Алызында барып улус-чоннуң аас дылынга барза, ады өтсе, оон коргунчуг чүү турар. Бо дээрге өөредиг эвес, анаа-ла-бир угаадыг-дыр.

Эрткен чылдың төнчүзүнде, тодаргайлаарга, декабрь 28-те, Сүт-Хөл кожууннуң уставын болгаш нормативтиг эрге-хоойуларын парлаан «Шын» солуннуң тускай үндүрүлгезинге капсырылгага «Гаруда» Садыг бажыңының акцияларының садыглаашкынының дугайында чарлал парлаттынган. Чыл дургузунда албан, организация черлери солунну таварыштыр чеже-чеже чарлалдарын парлатпас чүве дээр. Ынчангаш анаа-ла-бир бөдүүн болуушкундан, кижи бодаарга, илипки дег чүве чок ышкаш. Ынчалза-даа ооң соонда ук болуушкунну долгандыр дойлуп үнген чүүлдер ол ындыг эвес дээрзин көргүзүп турар. Баштайгы дээрезинде демги-ле С. Монгуш дээрзи «Шын» солунну ук капсырылганы барык-ла мегелеп парлап кылганынга буруудадып, солуннуң 177 дугаарын садып алыр дээш редакцияның бухгалтериязынга чеде бээрге, ол ында безин чок болган деп көк мегени бижээн. Кым-даа кижи, оон туржук С.Монгуш дээрзи ындыг чергелиг айтырыглыг редакцияга келбээни илерээн. А солуннуң ук номериниң бир экземплярын ТР-ниң прокуратуразында федералдыг хоойлужудулганың сагылгазынга хайгаарал талазы-биле килдистиң начальниги В.А. Бережецкаяга ооң негелдези-биле киирген болгай. Ону кандыг янзылыг көөрүл? Оон аңгыда чарлал дээш төлевирни хүлээп алганының саң-хөө документилери база бар-ла болгай.

Кандыг-даа солуннуң, ооң иштинде С.Монгуштуң материалдарын күзелдии-биле парлап турар «Риск Информнуң»-даа, ажылдап ап турары орулгаларының кезик-чамдыызы ындыг чергелиг чарлалдардан болгаш рекламалардан кирер. Ынчангаш массалыг информация чепсээниң бүрүзү чарлал болгаш реклама берикчилеринге сонуургалдыг, аргалыг-ла болза оларның негелделерин күүседирин кызыдар. Ындыг болбазының аргазыдаа чок, чүге дизе эрткен чылын ХП-ниң депутаттары республикада үнүп турар күрүне солуннарының акшаландырыышкынындан 9,8 млн. рубльди үзе кезип каапканының соонда дыка хөй парлалга үндүрүлгелери амыдыраарының бүгү-ле аргаларын ажыглаар ужурга таварышканнар. Ындыг үзе кезиишкиннерге кол нуруузунда камгалалы кошкак тыва дылда үнүп турар үндүрүлгелер, кожууннар солуннары таварышканын номчукчулар билир. Ооң-биле чергелештир чарлалдарны тускай үндүрүлгелерге, капсырылгаларга парлавас деп кайдадаа айытпаан болдур ийин, бети дизе российжи хоойлужудулгада ындыг кызыгаарлаашкын чок.

Бодавыже, хамыктың ужуру ында эвес болбайн аан. Депутаттарның аразында республиканы аай-дедир димзенип шапкылашкан, кайда-чүде чиик өртек-биле садып апкы дег күрүне өнчүзү чыдарын чыдыыргап маңнашкан кижилерни чок деп болбас. Улуг-Хем кожууннуң Хайыракан суурда туттунмайн арткан цемент заводундан демир-бетон кылыгларын, тудуг материал-

(Уланчызы 2-ги арында).

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

дарын дажыглап алырган, Шагаан-Арыгда эңдерик хөй чер участоктарын эзэлчег-оочур чокка бажындан садып аппарган депутаттың дугайында канчап сактып болбазыл. Кандыг-чүү-даа болза, ақша-хөреңгилерниң сонуургалдарының каккылажыышкынынга «Шын» солуннуң таваржып, качыгдааны ол-дур. Бугалар үскүлежирге инек кызыраар дижир болгай. Ооң-биле чергелештир, ХП-ниң удуртулгазы мону ажыглап алгаш, «Шын» солун-биле туюлунга киир үзе санажып каапларын бодаан хире. Канчаргадаа, кел чыдар соңгулдаларның бүдүүзүнде, шынын сөглеп диттигип турар «Шын» оларның боскунда доора чыдыпкан сөөкбиле дөмей. Ынчангаштың-на боор, демги-ле Tuvaonline сайтыга демги-ле Саяна Монгуш дээрзи «Гаруда» Садыг бажыңының акцияларын сатканынга хамаарыштыр бижип тура, база-ла «Шынга» хамаарыштыр хир-чамныг элдээртиин киирип, **депутаттар** Массалыг харылзаалар адырынга хоойлужудулга сагылгазынга контрольдуң талазы-биле федералдыг албанның Ортаа-Сибирьде эргелелинче солунга холбашкан негелде бижикти киирген диген. **«Хоойлуну хажытканы дээш «Шын» солуннуң лицензиязын дедир кыйгыртып болур, үге дизе ол тыва дылда үндүрүлге кылдыр бүрүткеткен болгаш ындыг капсырылганы үндүрер эргези чок турган деп Эргелелден дыңнаткан»** деп, С. Монгуш бижип турар.

Үстүнде «депутаттар» деп сөстү карартканывыс анаа эвес, үге дизе дүүн, эртенгиниң 9 шак 30 минута турда, Массалыг харылзаалар адырынга хоойлужудулга сагылгазынга контрольдуң талазы-биле федералдыг албанның Ортаа-Сибирьде эргелелиниң начальниги Г.М. Прокопорский-биле телефон дамчыштыр чугаалажырымга, ук «депутаттарның» ады-бажы билдинип келген. Ооң адын адаарының бетинде, Геннадий Михайловичиниң чугаалаан сөстерин маңаа бирден бирээ чокка киирерин кызыдып көрейн: «Мындыг чергелиг дилегни кымдан-даа, оон туржук депутаттардан-даа, албаан мен. Ол дугайында силерден бир дугаар дыңнап тур мен. Анаа-ла куруг черге солуннуң шынзылгазын хавырар, оон туржук ооң ажылчорудулгазын соксадыр азы ара доктаадыр эрге чок. Бир ай бурунгаар С.С. Конвиз дээрзи менче долгааш, силерниң солунуңарга парлаттынган чарлалга хамаарыштыр айтырыгны салган, аңаа долу харыыны алган кижи. «Бодум адымдан ындыг дилег бижикти киирип болур мен бе?» дээрге, «хоойлуда көрдүнген чурум езугаар болза, чоп болбас деп» харыыны берген мен. Ынчалзажок бо хүннерге дээр оон кандыг-даа дилег бижик келбээн».

Хоойлужудулга палатазында «Шын» солунну хаарынга туралыг «депутаттың» ады билдинип келди ышкажыл. Сөөлгү үеде С.С. Конвизтиң ХП-ниң удуртулгазы-биле шуут-ла сырый холбажы, хөдели бергенин кичээнгейге алыр чүве болза, арга-дуржулга чок журналистиң «салчап» алганынга элдепсинген ажыы чок. Ынчалза-даа куруг аас эдериниң бетинде, хоойлу-саавырны ында-хаая ажыдып көөр болза эки-дир ийин. Ынчанмас болза, хамыкты хайындырып, хартыганы ужудуп болур.

ХП-ниң удуртулгазы кандыгдаа аргаларны ажыглап тургаш, көдээ черде номчукчуларынга долу хемчээлдиг чедип турар кара чаңгыс тыва солун – «Шынны» боой тудуп кааптарының арга-хоргазын дилеп турарының дугайында мооң мурнунда база бижип турдувус. Бо удаагы чедимче чок шаап халдаашкын ооң көскү херечизи ол. Ынчалза-даа үүү-даа үүве уш-баштыг болур болгай. Анаа-ла черге, кым-бир кижи, дужунда-ла ажылдап турган солунну кайыынна хагдыртып кааптар үүве деп, чеже-даа эрге-дужаалдыг, депутат эрге-байдалдыг болза аан. Бети дизе хоойлу-дүрүм бар болгай. А ук хоойлу дүрүмде үүү деп бижээнил? «Массалыг информация чепсектериниң дугайында» Федералдыг хоойлунуң «Ажылчорудулганы ара соксадыры болгаш ара доктаадыры» деп 16 үүлүнде: «Массалыг информация чепсээниң ажыл-чорудулгазын ооң тургузукчузунуң, чок-ла болза судтуң шиитпири-биле бүрүткел органының азы Россия Федерациязының Парлалга болгаш информация яамызының киргени билдириишкини-биле хамааты суд бүдүрүлгезин езугаар ара соксаткан азы ара доктааткан туруп болур...

Массалыг информация чепсээниң ажыл-чорудулгазын судтуң шиитпири-биле ара соксадырынга он ийи айның дургузунда редакцияның бо Хоойлунуң 4 үүлүнүң негелделерин чаңгыс эвес удаа хажытканы, олар-биле холбаштыр бүрүткел органының азы Россия Федерациязының Парлалга болгаш информация яамызының тургузукчуга болгаш (азы) редакцияга (кол редакторга) бижимел сагындырыглары, а ооң-биле деңге судтуң массалыг информация чепсээниң ажыл-чорудулгазын ара доктаадырының дугайында доктаалын күүсетпээни чылдагаан болур».

А Хоойлунуң «Массалыг информацияның хостуг чоруун соора ажыглавазы» деп 4 үүлүнүң ужур-утказын алыр болза, «массалыг информация чепсектерин кеземче херээ-биле шииткел онаар үүлгедиглерни үүлгедир сорулгаларга, күрүнеңиң азы хоойлунуң тускай камгалааны өске-даа чажытты экстремисчи ажыл-чорудулганы боттандырарынга, а ол ышкаш порнографияны, күчүлээшкинни болгаш каржы аажылалды суртаалдаан дамчыдылгаларны дамчыдарынга ажыглаары хоруглуг» деп айыткан.

Байдал мындыг янзылыг-дыр, хүндүлүг номчукчу. Маңаа хамаарыштыр үгле чаңгыс үүлдү чугаалап болур мен: үстүнде чугаалааным ышкаш, Хоойлужудулга палатазының удуртулгазынга «Шын» солунну канчап-чооп тургаш дуй шавары херек апарган. Ону боттандырары-биле ол кандыг-даа аргаларны ажыглаарындан чалданмайн турар. Тывалар кандыг-бир кижиниң бузуттуг чоруунга үнелел бээрде, угаанынче киир сургаар, чилиинче киир угаадыр чорааннар. Сорулгазын чедип ап, буруулугнуң аксы-сөзүн алганда, «кулугурнуң кулаан долгадывыс, барасканның баарын суйбадывыс» дээр. Депутаттарның чамдык кезиинге хамаарыштыр чеже-даа угаадыглыг сөстер чугаалаарга, шүүр-биле аккан суг досканы-биле дөмей-ле болгай. Оларның ол хире бот-тогдунчак, туразы улуг апарганын боттарының соңгукчуларын солунга үүл бижээни дээш истеп-сүрүп, шагдаа-медээ, прокуратура органнарын киириштирип турары херечилеп тур ышкажыл.

Ындыг болганының хараазындан, бо бүгүге холбаштыр силерни, хүндүлүг номчукчу, база катап серемчилелдиг болурунче, чүвениң ужу-кыдыын оваарып көөрүнче, хоп-нүгүлге, күткүдүүшкүнге алыспазынче кыйгырар дээрден башка, өске чүве чугаалап шыдавас-тыр мен. Шүгдүнүп, боданып-ла көрүңер!

Хүндүткел-биле,
Силерниң
Артур ХЕРТЕК,
«Шын» солуннуң кол редактору.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының ЧАРЛЫКТАРЫ

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге улуг ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш күш-ажылдың хоочуну **Тамара Чаш-ооловна Норбуга «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы»** хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2006 чылдың март 15, № 42

Садыг болгаш чурттакчы чоннуң амыдырал хандырылга ажылдакчыларын шаңнаарының дугайында

Садыг болгаш амыдырал хандырылга адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш база ооң хөгжүлдезинге киириштирген үлүг-хуузу дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты

Кызыл хоорайда № 40 гастрономнуң администратору **Тамара Александровна Потаповага;**

Барыын-Хемчик кожуунда хууда сайгарлыкчы **Владимир Октекоолович Сарыгларга** тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле

Ак-Довурак хоорайда «Аян» универмагының улуг садыгжызы **Долаана Сугдуровна Монгушту;**

Кызыл хоорайда хууда сайгарлыкчы **Галина Кызыл-ооловна Доржуну;**

Кызыл хоорайда «Байлак» магазинниң администратору **Галина Александровна Хабарованы;**

Кызыл хоорайда хууда сайгарлыкчы **Лариса Александровна Решетниковаңы;**

Мөңгүн-Тайга кожуунда хууда сайгарлыкчы **Галина Балдыевна Иргитти;**

«Эрес» парикмахерская салоннарның хууда сайгарлыкчызы **Чечекмаа Баир-ооловна Донгакты;**

Кызылда «Челээш» парикмахерскаяның директору **Зоя Суворовна Лааны;**

Кызыл хоорайда «Эрес» салоннуң мастери **Мария Ивановна Соколованы;**

Кызыл хоорайда «Эрес» салоннуң парикмахери **Ольга Анатольевна Хитаришвилини** шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2006 чылдың март 15, № 43

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында

Чурттакчы чоннуң социал камгалалының адырынга ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле

Кызыл хоорайның Социал камгалал талазы-биле комитединиң даргазының оралакчызы **Екатерина Тодеевна Вусатаяны** шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2006 чылдың март 15, № 44

Тыва Республиканың чуртталга-коммунал ажыл-агый ажылдакчыларын шаңнаарының дугайында

Чуртталга-коммунал ажыл-агыйының хөгжүлдезинге ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле

«Бистиң бажыңывыс» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң директору **Сергей Константинович Байкаловту;**

«Бистиң бажыңывыс» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгениң кол инженери **Александр Васильевич Дуюнну;**

«Коммунальщик» күрүнеңиң унитарлыг бүдүрүлгезиниң директору **Андрей Бурукейевич Ооржакты** шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2006 чылдың март 17, № 45

Неделяның судалы

БАГАЙ-ООЛДУҢ ХООЧУРАЛЫ

Март 13-те Туранга хоорай хуралының депутаттарының соңгулдазы болуп эрткен, кандидаттар аразында Кызыл чурттуг Владимир Багай-оол көскүлеңнээн дишкен. Соңгулдага ол ыядынчыг кылдыр уттуруп алган, ынчалзажок маңаа чаа янзылыг болгаш бир-ле онзагай утка-шынарлыг болуушкун болган, ол дээрге найысылалдың оппозициязы муниципалитетке чедир элээн куду деңнелге бадып кээп, ында чоруп турары. Чоокка чедир-ле Кызылдың политиктери ынаар четпес турган, олар эң-не үстүнче үүткүүрлер ийик чоп...

Багай-оол дээрге мандаттар тудуксаар талазы-биле билдингир кижи болгай. Эттинмес кылдыр хоочураан деп болгу дег, республикага эрткен соңгулдалардан ооң чыдып калган таварылгазы чок-ла турган боор. Ынчалзажок шак ындыг, арагага хандыкшаан ышкаш, политикага сундуккан, оон дорт хамаарылгалыг, ол чокка хоржок апарган кижи мурнунда бо удаада ышкаш ынча дыка куду дүшпээн хире ийик. Республика президентизиниң албан-дужаалы, Күрдума, Дээди Хурал, Кызылдың мэриниң албан-дужаалы, че харын, адак соонда, найысылалдың хоойлужудулга хуралы – ооң кандидатчы туралалының деңнели ындыг туржук чоп. Ам хенертен – кайда-бир райтөптүң хуралының бөдүүн олуду. Үүү азазы ону будап каапканы ол?

Бариновичиниң муниципалдыг соңгулдаларга моорлап келгени анаа эвес үүве бооп-тур, ол дээрге «Риск» солуннуң ээзи, амгы чазакка болгаш Шериг-оол Ооржакка «хомудап-кызатканнарны» кончуг идепкейлиг деткиир солуннуң хардаачызы Сергей Конвизтиң «хуулгаазын» холдарының «кежии» үүве ышкажыл. Культура яамызындан үндүрткен Багай-оол Конвизтиң солунунга үүү-хөө бижигилеп база өске-даа хензигбиче дуза чедиреринiң ачызында амыдырап чораан. Харын кандаай чүвел, ажылдаанының үре-түңнелдии шоолуг эвес болган чүве ийикпе, ооң даргазы ону ырак черже депутаттадып чорудуптар деп шиитпирлей тыртып алган.

Чорудупкан дээрге, колдуунда багай эвес чугаа-дыр ийин але. Конвиз дээрге хей черге будун көзүнмес болдур эвеспе. Үгле чиктиг үүве: бичии хоорайжыгашка ооң бодунуң депутадының херээ үүл деп?

Бии-Хемниң чагырга даргазы В. Гончаровтуң чугаазы-биле алыр болза, чаргы-чаалы үспес сайгарлыкчы тус черниң бизнес болгаш эрге-чагырга структураларынче шагда-ла союп кириксеп турар. Ынчанганда Багай-оолду депутат кылдыр эрттирип алыр дээн ораладажыышкын дээрге баштайгы таварылга эвес болуп турар. Ооң мурнунда Туранның төлээлекчилер хуралының башкарыкчыларының кезиин бодунче хаара туда берген, аңаа солунун ажыглаан: Туранның мэрин болгаш кожуунуң удуртукчуларын чула бактап, ол-бо дивээни чок. Өске чижек – чурттакчы чонну одаар үүл-биле хандырар кижи мен деп шырыңманып алгаш, кажар бузурукчу «Рестопсбыттың» тус черде хөмүр-даш складтарын хуу улустарга дамчыдып бээр дээш кедергей улуг кампанияны өөскүткеш барган. Чогум кымга дамчыдар деп турганында чажыт үүве чок.

Мынчап кээрде, Багай-оолду ажыглаар чер тыпты бээр турган. Үгле ол хөмүр-даш складтарын садыптарынга шырбаярдан аңгыда-даа. Туранга хамаарыштыр Конвизтиң планнары ийи-бир аңмаар аптарындан оранчок ыракшылдыг турганы чадапчок, ооң ындыг аажок чүткүлдүү болгаш үр үеде хөделгени хоорайның-даа, кожуунуң-даа эргечагыргаларын холга киирип алыксаанындан үнүп турган хире. Мону баш удур Улуг Хуралдың күзүн болур соңгулдаларынче шыгаап каан турбаан бе? Ол боду база-ла бурунгаар идип турар кижизинден дора эвес кылдыр политикаже кадалып калган болгай. Улус билир, Кызылга кандыг-ла-бир мандатты аптар дээн бүгү-ле ыйныышкыннары пижигейни берген, а чогум ол кайы хире «самнап», солунунга чыргал аазаан үүвелер чугаалап, телевизорга кандыг-даа клоундан артык хөөреп туржук. Ынчалза-даа Тывада Конвизти имнеп каан-биле дөмей билир. Ынчаарга ам Туранны төөредип көрзе үүл аан? Үгле бо удаада «Мөңге кандидат-2» баш удур орук-чириин аштап аар деп, хуралда бодунуң улустарын дамчыштыр тус черниң административтиг курлавырын ажыглаар деп шиитпирлеп алган.

Ынчалза-даа Туран, Кызыл хоорай-биле бир дөмей, ужуп келген ол амытаннарның иштихөңнүн дораан биле тыртып каан. Көрүңер даан, Багай-оол дээш 10-на кижи бадылаан-дыр. А Конвиз аажок баганалап деткип турган болгай. Азы, өскээр чугаалап болур: үгле ол багана ачызында. Ынчангаш оппозицияның бодунуң салдарын шала ырадыр чедирер бодаанындан үүү-даа үнмээн – сотка орган. Ынчанмыже оппозицияны ол байдал доктаатпас. Депутаттың көңгүс халас амданныг чемин четтирипкен кижи доктаай албас, ол дээрге эң сөөлгү арагачының сунган стакандан ойталавазы ышкаш үүве ышкажыл: арагачы ол дээш авазын-даа чээшкинге бериптер чыгыы.

Күзүн янзы-бүрү өң-чүзүннүг ындыг кижилерни көрүптер бис: алгырып-кырышкан дөрт дакпыр депутаттарны, бүгү-ле мандаттарның ээлерин, өлүм чок кандидаттарны, бүгү чүзүннүг баллотантыларны:.. Олар бот-боттарын баскылажып, тепкилежип туруп бээрлер. А үгле? Чаңгыс-ла кижиниң чаагай чоруу дээш. Боду дээш.

Т. НИКИТИН.

Бир доктаалга хамаарыштыр

Мерген АНАЙ-ООЛ:

«Өртек-үне өстүрерин кызыгаарлаан бис»

2005 чылдың декабрь 18-те «Тываэнерго» ААН-ниң Кызылда чылыг-электри төвүнге болган озал-ондактың болгаш Шагаан-Арыг хоорайга, Сесерлиг, Кара-Хаак, Черби суурларга электри хандырылгазының үзүктелиишкиннериниң дугайында Тыва Республиканың Чазаа 3 улуг доктаалдарны хулээп алгаш, оларны «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаан. Республиканың энергия хандырылгазында байдал дугайында айтырыглар талазы-биле чурттакчы чонга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Кыйгырыын база ол-ла солуннар парлаан турган. Ук доктаалдар болгаш Кыйгырыг-биле чонну таныштырар, а кол-ла сорулга–чер-черлерде электри хандырылгазының амгы байдалын өөренип көөрү, чоннуң бо айтырыг талазы-биле санал-оналын дыңнап, түңнелинде чогуур хемчеглерни ажылдап кылыры-биле Чазактың, яамыларның болгаш өске-даа күрүне албан черлериниң харыысалгалыг ажылдакчылары Тываның төпчүткен электри хандырылгазын ап турар хоорай-суурларын дөгерезин январь айның төнчүзүнде кезээн. Хөй-хөй ажылчын коллективтериниң хуралдарынга, суурларның чонунуң чыыштарынга чон Тыва Республиканың Чазааның кылып чорудуп турар ажылын, үстүнде 3 доктаалдарда, Чазак Даргазының кыйгырыында айыткан үнелелин болгаш туружун бүрүнү-биле деткээн.

Бо айтырыг талазы-биле байдал мындыг турбуже, ол-ла үеде, тодаргайлаарга январь 25-те, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы база-ла бо айтырыг талазы-биле тускай доктаалды хүлээп алган. Ол доктаалды кайы-даа солунга орус-даа, тыва-даа дылга парлаваан. Ооң хоолгаларын Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Ооржактың, Тыва Республикада федералдыг инспектор В.Чернышевтуң, Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь Федералдыг округта Бүрүн эргелиг төлээзи А.Квашниннің, Администрациязының удуртукчузу С. Собяниннің, «Россияның чаңгыс-аай энергосистемазы» ААН-ниң баштаар черииң даргазы А.Чубайстың болгаш «Красноярскгенерация» ААН-ниң чиңгине директору О. Сальковтуң аттарынче чоруткан.

Тыва Республиканың социал-экономиктиг сайзыралынга, чоннуң ажыл-амыдыралынга хамаарышкан бо чидиг айтырыг талазы-биле бодунуң үнелелин, туружун Хоойлужудулга палатазы ажык-чарлыы-биле орус, тыва солуннарга илеретпээнин демдеглээр апаар. Республиканың күүсекчи болгаш төлээлекчи органнарының кайызы ажык-чарлыг, чон-биле тудуш ажылдап турары бо чижектен безин көскү.

Хоойлужудулга палатазының ук доктаалының хоолгазы бистиң редакцияда бар-даа болза, ону үндүрген орган албан-езузу-биле бисче парлаар кылдыр чорутпаанын барымдаалааш, ону парлаар эргевис чок. Ооң утказын кысказы-биле дамчыдар болза– Хоойлужудулга палатазы Чазак доктаалдарында айыткан түңнелдерге чөпшээрешпейн, «Тываэнерго» ААН-ниң чиңгине директору А. Верзаковту камгалап, үстүнде айыткан озал-ондакка, электри хандырылгазының үзүктелиишкиннеринге Чазакты буруудадып турар. Ол-ла доктаалда Тыва Республиканың Чазаан депутаттар «өртек-үне (тариф) талазы-биле бүдүрүлгениң экономиказынга дүүшпес политика чорудуп келген» деп буруудаткан одуруглар база бар. Бо айтырыг талазы-биле болгаш энергетика адырының амгы байдалының дугайында тайылбырны бээрин Тыва Республиканың өртек-үне талазы-биле албанының (мурнунда регионалдыг энергетика комиссиязы турган) удуртукчузу Мерген Кыргысович Анай-ооддан дилээн бис.

—Мерген Кыргысович, Хоойлужудулга палатазы Чазакты «Тываэнергога» хамаарыштыр экономикага дүүшпес өртек-үне политиказы чорудуп келген деп дорту-биле буруудадып турардыр. Ол дээрге Силерниң удуртуп турар албаныңарның харыылап турар айтырыы болганда, бо дугайында чүнү чугаалап болур Силер?

— Хоойлужудулга палатазының доктаалының хоолгазын Чазак Даргазы бисче база харыы бээри-биле дамчыткан экономиктиг санаашкыннарга, бүдүрүлгениң саң-хөө, техниктиг байдалынга дүүшпес тариф өйлээшкинин, өртек-үне тургузарын шын эвес чорудуп турар деп Чазакты депутаттарның буруудадып турарынга черле чөпшээрешпес мен.

Депутаттарның Чазакты буруудадып турарының утказы—Чазак «Тываэнерго» акционерлиг ниитилелдиң садып-саарып турар чылыг болгаш электроэнергия өртээн куду деңнелде бадылап берип турар дээни ол деп билдим. Хоойлужудулга палатазының доктаалында Чазактың тариф политиказының дугайында одуругларын номчуп олурарга «Тываэнергонуң» даргазы Анатолий Верзаковтуң Москвада, Новосибирскиде, Красноярскиде күрүне болгаш энергетика баштаар үстүнде органнарже чорудуп келген хомудал бижиктеринден одуруглар хевээр-дир дээрзин эскердим.

Доктаамал байдалда ажылдап турар Регионалдыг энергетика комиссиязын 2001 чылда тургусканындан бээр амга чедир чылыг болгаш электри энергиязының өртектерин күрүне талазындан өйлеп бадылап берип келдим. Ол үе дургузунда Кызылдың ЧЭТ-тиң берип турар чылыынның өртээн 2,5 катап, электроэнергия өртээн 4,5 катап өстүрдүвүс. Ол хире өртектерни өстүрүп кээрге, ажылы төнчү чок өртек өстүрер эрге бисте-даа, Чазакта-даа чок. Ынчангаш бо 2006 чылда эрткен чылга хамаарыштыр чылыг өртээн чүгле 11 хууга, электроэнергия өртээн ортумаа-биле 7,5 хууга, а чонга хамаарыштыр 4,5 хууга өстүрген бис. Ол өзүлдени «Тываэнергонуң» даргазы эвээш деп санап, үстүнде органнарже хомудал бижиктерин чорутканын билир бис. «Тываэнергонуң» бисче киирген билдириишкининде чылыг өртээн 2005 чылга деңнээрге, 2006 чылда барык 2 катап өстүрерин дилээн турган. Чылыг энергиязын садары бүдүрүлгеге бо чылдар иштинде орулгалыг бооп турда ооң өртээн бис канчап «Тываэнергонуң» аайы-биле бадылап бээр ужурлуг улус бис. Ындыг болза бистиң албанывыс хоойлудүрүм езугаар өртек-үне тургузар күрүне органы эвес, а монополистерниң негелдезин хандырар лоббист структура апаар ышкажыл. Хоойлужудулга палатазы бо айтырыг талазы-биле Верзаковту деткип турарын шын эвес деп санаар-дыр мен. Бүдүн Хоойлужудулга палатазы энергетиктерниң лоббизи апарган эвес-ле боор деп, идегээр-дир мен. Депутаттар бистен «Чүге өртек-үнени төнчү чок өстүрүп турар силер? Ол чонга, соңгукчуларывыска, бергедир!» деп негелде тургускан болза өске херек... Эрткен чыыштың Парламентизиниң депутаттары бисти парламент дыңнаашкынынче кыйгыртып алгаш, «өртек-үне өстүрерде монополистерниң аайында турар силер, бөдүүн чон, ылаңгыя чединмес өг-бүлелерге ол берге-дир» дээш сыскырып турганын чоннуң үнү-биле ооң эрге-ажыын камгалаар сорулга-биле соңгуткан депутаттарның езулуг шын туружу-дур деп, ам үнелээр-дир мен. Чазак Даргазының даалгазын күүседип, 2001-2006 чылдарда чылыг болгаш экиживес бүдүрүлгениң аайы-биле электроэнергия өртек-үнезиниң өзүлдезиниң болгаш «Тываэнергонуң» база-ла ол чылдар иштинде ажылының саң-хөө түңнелдериниң дугайында тускай тайылбыр бижикти Хоойлужудулга палатазынче чорудары-биле белеткеп тур бис. Ону номчааш, депутаттар байдалды шын билип ап, бо айтырыг талазы-биле Чазакты буруудадыр барымдаа чогунга бүзүрээринге идегээр-дир мен.

— Мерген Кыргысович, Хоойлужудулга палатазының доктаалында Силерниң оон өске чөпшээрешпейн турар чүүлдериңер кандыгыл?

— Мээң дооскан-на эртемим инженер-электрик болганда ол доктаалда Шагаан-Арыгга болган электри хандырылгазынга үзүктелиишкин талазы-биле депутат комиссиязының түңнелдеринге чөпшээрешпес мен. Ында электри дамчыдар 10 киловольт күчүлүг кабельдиң өртенгени чоннуң хөй электри-биле чылыдар херекселдер ажыглаанындан деп турар. Кандыг-даа электри дериг-херексели, ток дамчыдар сывырындактар, кабельдер тускай санап каан күчүлүг боор ужурлуг. Бир эвес дамчып турар токтуң күчүзү ол хемчээлди ажа бээр болза, реле камгалалы ол дериг-херекселди азы кабельди боду, кижиниң-даа киржилгези чокка, автоматчыдыр өжүрүптер. Ол дугайында бажың эзлеп орар шуваганчылар безин билир. Бир эвес хары угда бажында бар-ла электри херекселдерин, сайгылгааннарны кыпсыптар болза, электрощитте автомат угбайн, токту өжүр шаптар деп аан. Ынчаарга Шагаан-Арыгга ол улуг күчүлүг кабельдиң реле камгалалы чок турган азы ону шын эвес өйлеп каан турганы ол-дур, өртенгиже чедир өжүр шаппаанын ап көөрге, маңаа «Тываэнергонуң» дорт буруузу көстүп турда-ла, депутаттар буруну оон база чайладып чыдарынга удур мен.

— Шагаан-Арыгга болган үзүктелиишкиннер талазы-биле хыналданы кылган депутат комиссиязын Силерниң хөй чылдар иштинде кады чоок ажылдап келгениңер депутат Бичелдейге үезинде ам чаа чугаалаан тайылбырыңарны чүге бербээниңер ол ынчаш?

— Каадыр-оол Алексеевичбиле чоок харылзаам ол Күрүне Думазының депутадынга соңгуткаш, Москваже чорупкан соонда үзүлген. Мен ынчан аартыкталган дерги ышкаш апарган мен. Ол дугайында ам сактыр, бодаар-даа хөңнүм чогул. Алексеевичини эдерерге кеди чок-тур деп билгеш, оон бээр бодум бажым бодум билир апарган мен. Шериг-оол Дизижикович мени Чазакче катап чалап тура «Кижиге эвес (Бичелдейге азы өске-даа политикке эвес деп билген мен), чонга бараан бооп ажылдаар ужурлуг сен» дээнин утпаан мен. Ынчангаш бөгүн Чазактың чорудуп турар политиказы, ажыл-херээ чоннуң эрге-ажыынга дүүшпес-тир деп түңнелге келзимзе соң-даарта аңаа удурланып халажырынга белен мен. Ынчалза-даа ындыг чылдагаан туруп кээр барымдаа чок-тур, Чазак чоннуң амыдыралын экижидер дээш бүгү хемчеглерни ап, кызып-кылайып ажылдап турар. А чүгле ажыл кылбайн турар кижи часпас дээр ийик чоп. А Бичелдей акым ам мени кайын дыңнаар деп, «саттынык чы» деп санаар дээрден башка.

— Хоойлужудулга палатазының доктаалында Силерниң чөпшээрежир хире чүүлдериңер бар бе?

— Тыва Республиканың Энергетика яамызының четпес ажылының дугайында түңнелдер шын деп санаар мен. Сөөлгү үеде ол яамы Тыванын энергетика политиказын удуртуп-баштаар стратегтиг орган эвес, анаа-ла-бир диспетчер хүлээлгелиг үт дуглаар орган апарганы ооң удуртулгазының кошкак ажылында. Депутаттарның ооң удуртукчузун Чазак Даргазының оралакчызынга база томуйлаарынга чөпшээрел бербейн турары чөптүг. Энергетиктер-биле Чазак ниити дыл тыппайн турары чүгле Верзаковтуң эвес, Барыбинниң база буруузу. Эрткен чайын «Красноярскэнерго» ААН-ниң чаа томуйлаткан чиңгине директору Олег Сальков кээрге Чазак Даргазы «Баштай ийи таладан шупту ужуражып чугаалажыңар. Оон мен Сальков-биле чүгле иелээ ужуражыр мен» деп айтыышкын берип каан турбуже, Барыбин сайыдывыс Сальков дарга-биле чүгле иелээ бир шак ажыр ужурашкан соонда, ону Шериг-оол Дизижикович-биле улаштыр ужураштырбайн барганы улуг частырыг болган. Бир шак ажыр чүгле маргыш үндүргени сөөлүнде билдинип келген. Та чүнү чугаалашкан улус чүве, херечилер турган эвес (Чазактың-даа, энергетиктерниң-даа өске төлээлери коридорга манап турган бис). Улуг эрге-дужаал ээлеп орар даргалар улус-биле чугаалажып билбес болза, ажыл-херек кайын бүдер деп.

Ниитизи-биле түңнээр болза, үстүнде доктаалды депутаттар каш кижиниң идии-биле далаш хүлээп алган деп санаар мен. Ынчангаш «Хоойлужудулга палатазы болчукчулар конторазы апарганы ол бе?» деп солунга бижиттирип-даа турары ол. Ында дыка хөй чүүлдерни депутаттар өөренип көргеш, түңнелдерни үндүрген-не боор.

— Ажыт-чажыт чок чугааңар дээш четтирдивис, Мерген Кыргысович. Белен эвес, үргүлчү ийи от аразында чоруур ажылижиңерге чедиишкиннерни күзедивис.

2005 ЧЫЛДА ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ СУДУНУҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫ

1. Суд ажыл-чорудулгазы

2005 чылда Тыва Республиканың Конституция судунга 8 дилеглер кирген. «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция Хоойлузунуң 40 чүүлүнге үндезилээш, ийи дилегниң Тыва Республиканың Конституция судунга хамаарышпайн турарын барымдаалааш, оларны чугаалажып көөрүнден ойталаан. Үстүнде адаан Хоойлунуң 44 чүүлүнге дүүштүр «Тыва Республиканың Туран хоорайы» муниципалдыг тургузугнуң Уставының конституцияга дүүшкээн хынаар дугайында херекти Тыва Республиканың Конституция судунуң хуралынга чугаалажып көөрү эгелээринге чедир ук билдириишкинни ооң ээзи дедир аппарганын барымдаалааш, ону көөрүн соксадыр дугайында шиитпирни хүлээп алган.

Тыва Республиканың Конституция судунга кирген дилеглерниң түннелинде, конститусчу суд чорудулгазын боттандырары-биле беш шиитпирни хүлээп алган.

1. Тыва Республиканың Конституция суду Тыва Республиканың Конституциязының 104 чүүлүн тайылбырлап бээр дугайында Тыва Республиканың Чазак Даргазының киирген дилээнге холбаштыр 2005 чылдың февраль 17-де № 1-П доктаалын езугаар, Тыва Республиканың Конституциязының 104 чүүлүнде доктааткан, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының бүрүн эргелериниң даңзызы болза өскертип болбас, ыяап-ла күүседир негелде болур деп түннелди үндүрген. Тыва Республиканың Конституциязының 142 чүүлүнде айытканын езугаар Тыва Республиканың Конституциязынга эдилгелер хүлээп алгаш, аңаа немелдени киирип болурун айыткан.

2. Тыва Республиканың Конституция суду Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүң 2 кезээниң «г» пунктузун тайылбырлап бээр дугайында Тыва Республиканың Чазак Даргазының дилээн чугаалажып көргеш, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы болза күүсекчи эргечагырганың федералдыг органнарының системазынга үндезилээш, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органнарының системазын доктааткан Тыва Республиканың хоойлузу чокта Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш Тыва Республиканың Чазак структураларын бадылаар эргелиг, а ол ышкаш бадылаан структурага дүүштүр Тыва Республиканың Чазаан тургузар деп доктааткан (Тыва Республиканың Конституция судунуң 2005 чылдың июль 8-те №2-П доктаалы).

3. Тыва Республиканың Конституция суду Тыва Республиканың Конституциязының чамдык чүүлдерин (140 чүүлдүң 2 кезээн, 141 чүүлдү,142 чүүлдүң 2 кезээн) тайылбырлап бээр дугайында Тыва Республиканың Чазак Даргазының дилээн чугаалажып көргеш, 2005 чылдың июль 14-те №3-П доктаалды хүлээп алган, ук доктаалды езугаар Тыва Республиканың Конституциязының I, XVI эгелеринге эдилгелер хүлээп алыры дээрге Тыва Республиканың чаа Конституциязының төлевилелин хүлээп алыры-биле дөмей, биригээр чугаалааргa, Тыва Республиканың Конституциязының 141 чүүлүнде доктааткан чурум езугаар болурун тодараткан.

Оон аңгыда,Тыва Республиканың Конституция суду Тыва Республиканың Конституция комиссиязын тургузарының болгаш ооң ажыл-чорудулгазының чурумун доктаадып турар конститусчу хоойлуну хүлээп алыры Тыва Республиканың чаа Конституциязын хүлээп алыры-биле азы Тыва Республиканың Конституциязының I, XVI эгелеринге эдилгелер киирери-биле холбашпас дээрзин тайылбырлаан. Ынчангаш конститусчу ындыг хоойлунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралынга чугаалажып көөрү-биле Тыва Республиканың чаа Конституциязын чогаадыр болгаш хүлээп алыр дугайында шиитпирден хамаарылга чокка, хоойлужудулга инициативазы үндүрер эргени боттандырар чурум езугаар чорударын шиитпирлээн.

Бо херекке хамаарыштыр судья С.О.Монгуш бодунуң бодалын илереткен.

4. Тыва Республиканың Конституция суду Тыва Республиканың Конституциязының 96 чүүлүнүң 5,6 пунктулары,98 чүүлүнүң 8 кезээ Тыва Республиканың Конституциязының 104, 105, 106, 108 чүүлдери-биле чаңгыс аай уткалыг бооп турар дээрзин анализтеп көргеш, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Регламентизи болза норма эрге-хоойлу актызы болур, ону албан езузу-биле парлаар болгаш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары күрүненiң өске-даа органнары, тус чер бот-башкарылга органнары, организациялар албан-дужаалдыг кижилер болгаш хамаатылар ыяап-ла күүседир деп түннелди кылган (2005 чылдың июль 19-та №4-П доктаал).

5. Тыва Республиканың Конституция суду Тыва Республиканың Конституциязының 100 чүүлүнүң 2 кезээн тайылбырлап бээр дугайында Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының дилээн 2006 чылдың февраль 2-де чугаалажып көргеш, Тыва Республиканың Улуг Хуралы бодунуң ажыл-чорудулгазынга хоойлу чогаадыр ажылдар планнарын кылырда Тыва Республиканың дээди албан-дужаалдыг кижизиниң (Тыва Республиканың Чазак Даргазының) чыл санындагы Айыткалынга албан езузунуң медеглелинде айыткан туруштарны барымдаалаар хүлээлгелиг деп шиитпирни үндүрген. Бир эвес хоойлу төлевилел ажылдарының планнарын бадылапкан болза, оларны Тыва Республиканың Чазак Даргазының Айыткалын чугаалажып көөр талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының хуралдарынга эдилгелерни киирер.

2. Эртем-практиктиг ажыл-чорудулга

2005 чылдың июнь айда Тыва Республиканың Конституция судунуң судьялары А.П.Саая болгаш О.Н.Дубровский Татарстан Республиканың Конституция судунуң, ооң тургустунганының 5 чылынга холбаштыр организастааны «Россия Федерациязынга конститусчу шын шиидилге: эрге-хоойлу таарыштырылгазы, дуржулга болгаш перспектива» деп, Бүгү-россий эртем-практиктиг конференцияның ажылынга киришкен.

2005 чылдың июнь айда Тыва Республиканың Конституция судунуң даргазы О.Л-С.Салчак «Тыва Республиканың Конституциязы: айтырыглар болгаш перспективалар» деп темалыг Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының хоойлужудулга болгаш конститусчу-эрге политиказының талазы-биле комитединиң эрттиргени парламент дыңнаашкынынга илеткелди кылган.

2005 чылдың август айда судья А.П.Саая болгаш Секретариат удуртукчузу Л.Х.Тасоол олар Тыва Республиканың Чазааның кадрларны эде белеткээр болгаш оларның билиин бедидер Тыванын күрүне институдунуң республиканың муниципалдыг тургузугларының албан-дужаалдыг кижилеринге организастааны, «Россия Федерациязынга тус чер бот-башкарылгаларын организастаар ниити принциптер дугайында» №131 Федералдыг хоойлуну таныштырар талазы-биле бөлүк лекцияларны кылгылаан.

2005 чылдың октябрь айда Тыва Республиканың Конституция судунуң чанынга Эртем-консультация чөвүлелин тургускан, ол болза хөй-ниити эгелээшкиннерге ажылдап турар,чөвүлээр эргелиг орган болур. Чөвүлелдиң кол сорулгазы—«Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция Хоойлузунуң тодарадыры сорулгаларны Тыва Республиканың Конституция судунуң боттандырарынга эртем дузазын кадары болгаш суд практиказының талазы-биле эртем үндезинниг сүмелерни ажылдап кылыры.Чөвүлелдиң составында Тыва Республиканың Конституция судунуң судьялары, эрге-хоойлу талазы-биле кол специалистер, эртемденнер, а ол ышкаш юрист-практиктер болгаш дээди өөредилге черлериниң башкылары кирген. Чөвүлел шын шиидилге боттандырарда, хоойлуну быжыглаарынга дузалаар хүлээлгелиг.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

2006 чылдың февраль 16-да «Тываэнерго» ААН-ниң Кызылдың ЧЭТ-ке чылыгжыдылга тургузуунга озал-ондак болганының дугайында

Кызыл хоорай, 2006 чылдың март 10, № 236

2006 чылдың февраль 16-да 6 шак 50 минута турда, Кызылдың ЧЭТ-тиң № 3 ээлчээниң оператив-тиг ажылдакчылары чылыгжыдылга тургузуунуң хоорзазынга дорт келир базыышкынның бадып турарын тодараткан, 11,5 кгс/дөрбелчин сантиметрден 4 кгс/дөрбелчин сантиметрге четкен, а дедир чоруур хоорзада 1,8 кгс/дөрбелчин сантиметрден, 0 кгс/ дөрбелчин сантиметрге четкен, ол №5,8 чылыгжыдылга насостарының четкилеринге аартаашкынны болдурган. Сугнуң четкилерде дорт чарыгдалы 4600 кубометр шакта, 1700 кубометр шакка чедир баткан.

7 шак 45 минута турда, чылыгжыдылганың тургузуунуң дериг-херекселин хынап көргениниң соонда, котел цегиниң четкилериниң дедир чоруур хоорзазының ОС-20 дээги хааглыг байдалда турары тодараттынган болгаш хол-биле шимчедир редукторнуң шестернязының быжыглаашкыны чок болган. Дээкти быжыглаашкынның үрелгени-биле электри быжыглаашкыны-биле болгаш хол-биле ажыдып чадап каан, а ол ышкаш хол-биле ажыглаар редукторнуң шестернязының быжыглаашкыны чок болган.

8 шак 30 минута турда, ОС-20 дээктиң быжыглаашкынын септээри-биле ужулган, ынчалза-даа хаар тургузугнуң чыпшынчып калганы-биле дээкти ажыдары болдунмаан.9 шак 06 минута турда, ОС-2, ОС-2А дээк арматуразын ажыдып, чылыг четкилериниң ажылының чурумун тургузарынга, чылыгжыдылга тургузугларының коллекторунуң четкилерже сугну дедир бээриниң курлавыр схемазын ажылдаткан, №6 четкилер насозун база ажылдадып киирген. 10 шак 18 минута турда ОС-20 дээкти ажыткан, чылыг четкилериниң ажылының хемчээли катап тургустунган, ОС-2, ОС-2А дээкти хагган.

2006 чылдың февраль 16-да «Тываэнерго» ААН-ниң №44 дужаалы-биле тургустунган комиссиязының 2006 чылдың февраль 16-да болган технологтуг хажыдыышкыннарның истелгезиниң түннелиниң талазы-биле билдингени болза, ОС-20 дээкти билдинмес кижи хаап каан болган; электри тырткыыжының дээгиниң схемазын төлевилелге дүүштүр эвес чыып тургускан болган (хаарының өжүрер төнчүзүн кошпаан болган).

Бо ондактыг таварылганы истеп турган комиссия, котель цегиниң болгаш хемчээриниң база чылыг салбырының автоматиктиг дериг-херекселиниң ажыглалында чамдык хажыдыышкыннарны демдеглээн, ынчалза-даа ол бо ондактыг таварылганың чылдагааны болбас; дериг-херекселдерниң чедер-четпезиниң талазы-биле журналды үезинде демдеглевейн турар; ОС-20 дээктиң паспорту чок; ОС-20 дээктиң электри тырткыыжының электри схемазы чок; электри тырткыыжының кабелин хостуу-биле аңгылаваан.

Үстүнде чүүлдерге үндезилээш, Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Арматураны ырактан башкарар паспорттарның хандырылгазы, электри тырткыыжының электрилиг схемазының байдалы, чылыгжыдылга тургузуунуң ырактан башкарар арматуразының камгалалынче онза кичээнгейни угландырар болгаш чылыг, электри блоктарының технологтуг байдалынга пландан дашкаар хыналданы чорударын Россияның техниктиг хайгааралының регионнар аразында Енисей эргелелиниң Тыва Республикада энергетика болгаш технология хайгааралының талазы-биле килдизинге (Вареник) сүмелээр.

2. Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый яамызы (Делег), «Тываэнерго» ААН-биле (Верзаков) Кызылдың ЧЭТ-ке чылыгжыдылга тургузугларының эң-не кол белдирлеринге болгаш долганып турар механизмнериниң көрүлдезинге болгаш эргиишкинниң чамдык кезээнге ээлчег ажылының пландан дашкаар хыналдазын чорударының графигин дугуржур.

3. Кызылдың ЧЭТ-тиң чылыг механиктиг дериг-херекселдериниң ажыглалының техниктиг айыыл чок чоруунуң чурумунуң болгаш техниктиг ажыглалының чурумун ажылдакчыларының билириниң оперативтиг хыналдазын ээлчег чокка чорударын «Тываэнерго» ААН-ниң Кызылдың ЧЭТ-те удуртулгазынга сүмелээр.

4. «Тываэнерго» ААН-ниң Кызылдың ЧЭТ-ке озал-ондактыг байдалды болдурбазының талазы-биле көрдүнген хемчеглерин бадылаар.

5. Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг коммуникация талазы-биле агентилели бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

6. Чазак Аппарады (Сегбе) бо доктаалга прокурор хамаарылгазының хемчеглерин алыры-биле Тыва Республиканың прокурорунче чоргузар.

7. Бо доктаалдың күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

2006 чылдың январь 26-да «Элегес-Аксы суурда тууйбу заводунда» № 19 подстанцияга электри энергиязын өжүрген факт дугайында

Кызыл хоорай, 2006 чылдың март 10, № 237

2006 чылдың январь 26-да 22 шак 40 минута турда, 1-ги болгаш 4-кү чадалыг камгалалдың күжү-биле черге замыкание № 11 «Городская» подстанцияга болганындан «Элегес-Аксы суурнуң тууйбу заводунче» кирген С-401 өшкен. Өшкениниң чылдагааны болза, А4А-150 марканың кыстырар ийи аппарадының чуурлуп үрелгенинден дуглаар бедик частоталыг А фазаның үстүкү шлейфизи чарылган. Кажан шлейф чарылган соонда камгалалдан черже барган замыкание № 11 «Городская» подстанцияга келгениниң соонда, дараазында электри дамчыдылгазының шугумнары 110 кВС-401 «Городская—Сукпак», С-425 «Сукпак—Тууйбу заводу», С-411 «Тууйбу заводу—Элегес-Аксы суур», С-411 «Элегес—Бай-Хаак», С-413 «Элегес—Хову-Аксы», С-415 «Бай-Хаак—Балгазын», С-417 «Балгазын—Бүрен-Бай-Хаак», С-419 «Бүрен-Бай-Хаак — Сарыг-Сеп» өшкен.

Кызыл, Чеди-Хөл, Таңды, Каа-Хем, Тес-Хем болгаш Эрзин кожуннарның хереглекчилери электри хандырылгазы чокка арткан.23 шак 32 минута турда «Городская — Сукпак» С-401 110 кВ электри дамчыдылгазының шугумун таварыштыр Сукпак суурнуң хереглекчилеринге электри хандырылгазын берген. Элегес-Аксы, Элегес суурларга болгаш Чеди-Хөл кожуунга электри хандырылгазының схемазын 2006 чылдың январь 27-де 3 шак 45 минута турда катап тургускан.

22 шак 40 минута турда «Элегес — Хову-Аксы» С-413 электри дамчыдылгазының шугумун өжүргениниң соонда, Хову-Аксы суурнуң ЧЭТ-ке электри энергиязы долузу-биле өшкен. 2006 чылдың январь 27-де 3 шак 45 минута турда электри күжүн берген, № 5 котлоагрегат чүгле 8.00 шакта долу күжү-биле ажылдап эгелээн. Котелду одаарынга 2300 литр дизельдиг одаар чүүлдү чарыгдаан. Ооң ниити чедирген когаралы 133,8 муң рубль болган.

23 шак 32 минута турда электри хандырылгазын «Бай-Хаак» подстанциядан С-401 «Бай-Хаак—Элегес» электри шугумунче берген болгаш курлавырда электри шугумнарыбиле электри дамчыдылгазын 35 кВ киргеш ВЛ Т-1 «Кызыл—Зубовка», Т-10 «Зубовка—Сарыг-Сеп»,Т-2 «Кызыл—Суг-Бажы», Т-3 «Суг-Бажы—Бай-Хаак», Т-4 «Суг-Бажы—Балгазын», Кызыл, Каа-Хем, Таңды,Тес-Хем, Эрзин кожууннарның хереглекчилери коштунган.

Озал-ондактың болган чылдагаанын тодарадып көөрге, «Элегес-Аксы суурнуң тууйбу заводунда» № 19 подстанцияже коштунган электри дамчыдылгазының шугуму болгаш подстанцияның бодун балансызында тудуп турар ээзи чок, тодараттынмаан болган.

Үстүнде чүүлдерге үндезилээш, Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый яамызы, Тыва Республиканың өнчүнү эргелеп-башкарар талазы-биле агентилел, «Тываэнерго» ААН 2006 чылдың март айның иштинде «Элегес-Аксы суурнуң тууйбу заводунда» № 19 подстанцияның дериг-херекселдерин балансызынга тудар ээзин тодарадыр.

2. Электри четкилеринге озал-ондактыг байдалдың үнүп кээрин болдурбас талазы-биле хемчеглерни 2006 чылдың апрель 1-ге чедир ажылдап кылырын «Тываэнерго» ААН-ге (Верзаков) сүмелээр.

3.Тыва Республиканың Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый яамызы 2006 чылдың апрель 15-ке чедир 110, 35 кВт күштүг подстанцияның ведомствога хамаарыжырының анализин чорудар болгаш ооң ажыглалының бүзүрелдиин хандырар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааңга саналын киирер.

4. Тыва Республиканың Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилел бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың күүселдезиниң контролюн Тыва Республиканың Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

ПОНЕДЕЛЬНИК, МАРТ 20

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Убойная сила», т/с.
10.20 Детективы.
10.50 «Евлампия Романова. Следствие ведет дилетант», т/с.
12.00 НОВОСТИ.
12.05 Боевик «Ван Хельсинг».
14.30 «Святослав Рихтер», д/ф.
15.00 НОВОСТИ.
15.10 Лолита. Без комплексов.
16.00 «Талисман», т/с.
17.00 Федеральный судья.
18.00 Вечерние НОВОСТИ (с субтитрами).
18.10 «Большие девочки», т/с.
18.40 «Любовь как любовь», т/с.
19.50 Жди меня
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Две судьбы-2», т/с.
22.30 «Детская любовь», д/с.
ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ С 23.40 ДО 01.50.
01.50 Теория невероятности. «Человек угрожает Земле».
02.40 «Гении и злодеи». «Николай Гумилев. Из Африки».
03.10 Что? Где? Когда?
04.10 «Короли джунглей», д/с.
04.30, 05.05 Суперчеловек. «Невероятные свойства нашего тела».
05.00 НОВОСТИ.

РОССИЯ

05.00 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!
«ТЫВА»
06.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
07.15 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

08.45 Детектив «Инспектор уголовного розыска».
10.35 В «Городке».
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»
11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

11.50 Комната смеха.
12.45 «Частная жизнь», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»
14.20 Местное время. ВЕСТИ-СИБИРЬ.

14.40 «Первый после Бога», х/ф.
«ТЫВА»
16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

17.00 ВЕСТИ.
17.15 Смехопанорама Е.Петросяна.
17.50 «Обреченная стать звездой», т/с.
18.45 «Волчица», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Подробности.
20.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»
20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
20.50 Спокойной ночи, малыши!
21.00 «Опера-2. Хроники убойного отдела», т/с.
21.55 Премьера. «Призвание», «Экзамен», т/с.
«ТЫВА»
23.00 ВЕСТИ+.

23.20 Премьера. «Моссад. Неуловимые мстители».
00.15 ВЕСТИ. Дежурная часть.
00.30 «Честный детектив». Авторская программа Э. Петрова.
01.00 Синемания.
01.30 - 01.43 Дорожный патруль.

ТВЦ

06.05 НАСТРОЕНИЕ.
08.45 «Смелые люди», т/с.
10.50 «Хочу быть отважным», м/ф.
11.05 «Когда мы вернемся», т/с.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 «Постскриптум» с Алексеем Пушковым.
13.00 «Одно дело на двоих», т/с.
14.10 Очевидное-невероятное.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Арена.
15.25 «Ундина», т/с.
16.25 «Корсиканцы в погоне за кораллами». «Подводная одиссея команды Кусто».
17.30 Петровка, 38.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.15 «В волшебном лесу», м/с.
18.40 «Петербургские тайны», т/с.
19.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
20.15 Детектив «Серые волки».
22.25 «Версты».
23.15 Времечко.
23.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.20 5 минут спорта.
00.30 Петровка, 38.
00.40 - 01.25 «Только для мужчин», ток-шоу.

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.00 Кулинарный поединок.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Чистосердечное признание.
10.55 Квартирный вопрос.
11.55 Следствие вели...
13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 Сериал. «Морские дьяволы».
15.30 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 «Бандитский Петербург-7», т/с.
18.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Улицы разбитых фонарей-7. Шестерка», т/с.
20.45 «У.Е», т/с.
22.00 СЕГОДНЯ.
22.40 Триллер «Ядовитый плющ-3: следующее соблазнение».
00.20 «Школа злословия», ток-шоу.
01.15 Все сразу!
01.40 Боевик «Разыскивающий»
03.25 Комедия «День воина».
05.15-06.00 Сериал. «Морская полиция. Спецотдел».

ТНТ

05.45 «Москва: инструкция по применению». Дайджест.
06.10 «Приключения Болека и Лелека», м/с.
06.40 «Сейлормун», м/с.
07.05 Глобальные новости.
07.10 «Губка Боб Квадратные штаны», м/с.
07.35 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.00 «Дикая семейка Торнбери», м/с.
08.25 Предприниматель.
08.40 Наши песни.
09.00 «Плохие девчонки», т/с.
10.00 Комедия «Семейка Брейди в Белом доме».
12.00 «Кот в сапогах», м/с.
12.15 «Как говорит Джинджер», м/с.
12.40 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.05 «Крутые бобры», м/с.
13.30 Такси.
14.00 «Девственница», т/с.
15.00 Офис.
16.00 Дом-2. Новая любовь!
17.00 Школа ремонта.
18.00 Возможности пластической хирургии.
19.00 Такси.
19.30 Москва: инструкция по применению.
20.00 «Запретная зона», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Новая любовь!
22.00 Комедия «Полицейская академия-7».
23.55 Дом-2. После заката.
00.25 Москва: инструкция по применению.
00.55 Наши песни.
01.10 Офис.
02.10-04.20 Комедия «Эрнест спасает Рождество».

ВТОРНИК, МАРТ 21

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Убойная сила», т/с.
10.20 Детективы.
10.50 «Евлампия Романова. Следствие ведет дилетант», т/с.
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Черный ворон», т/с.
13.10 Дисней-клуб. «По следам Микки Мауса».
13.50 «Две судьбы», т/с.
15.00 НОВОСТИ.
15.10 Лолита. Без комплексов.
16.00 «Талисман», т/с.
17.00 Федеральный судья.
18.00 Вечерние НОВОСТИ (с субтитрами).
18.20 «Большие девочки», т/с.
18.50 «Любовь как любовь», т/с.
20.00 Пусть говорят.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Две судьбы», т/с.
22.30 Тайны века. «Двое над пропастью».
ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ С 23.40 ДО 01.50.
01.50 «2030» Программа А.Гордона.
03.00 Что? Где? Когда?
04.20 «Битва за Галактику».
05.00 НОВОСТИ.
05.05-06.55 «Русский плен».

РОССИЯ

05.00 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!
«ТЫВА»
06.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
07.15 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

08.45 «Опера-2. Хроники убойного отдела», т/с
«ТЫВА»
09.45 «Амыдыралдың айтырыглары». Дорт эфир. Т.: 1-37-33.
10.25 Хөгжүмнүг байыр.
10.40 Коллаж.

10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»
11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

11.50 «Признание», «Экзамен», т/с.
12.45 «Частная жизнь», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»
14.20 Местное время. ВЕСТИ-СИБИРЬ.

14.40 «Любовь моя», т/с.
15.10 Суд идет.
16.25 ВЕСТИ. Дежурная часть.
«ТЫВА»
16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

17.00 ВЕСТИ.
17.15 «Кулагин и партнеры», т/с.
17.50 «Обреченная стать звездой», т/с.
18.45 «Волчица», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Подробности.
20.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»
20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
20.50 Спокойной ночи, малыши!
21.00 «Опера-2. Хроники убойного отдела», т/с.
21.55 «Призанине», «Экзамен», т/с.
«ТЫВА»
23.00 ВЕСТИ+.

23.20 Премьера. «Найти клад и умереть».
00.15 ВЕСТИ. Дежурная часть.
00.30 «Дом свиданий», х/ф.
02.10 - 02.33 Дорожный патруль.

ТВЦ

06.05 НАСТРОЕНИЕ.
08.45 «Серые волки», х/ф.
10.50 «Мама невыносима», т/с.
11.25 Петровка, 38.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Момент истины.
13.05 «Одно дело на двоих», т/с.
14.10 21 кабинет.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 «Путешествие вокруг света», д/с.
15.25 «Ундина», т/с.
16.25 «Спящие акулы Юкатана». «Подводная одиссея команды Кусто».
17.30 Петровка, 38.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.15 «В волшебном лесу», м/с.
18.40 «Петербургские тайны», т/с.
19.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
20.15 Драма «Поезд в 16.19».
22.25 Наша версия.
23.15 Времечко.
23.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.05 5 минут спорта.
00.10 Петровка, 38.
00.25 Детектив «Смертельное желание».
02.05-02.45 «Синий троллейбус».

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
08.55 «Пепел Феникса», т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Чрезвычайное происшествие. Обзор за неделю.
10.50 «Принцип «Домино», ток-шоу.
11.55 Рублевка. Live.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 «Улицы разбитых фонарей-7», т/с.
14.35 «У.Е.», т/с.
15.30 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 «Возвращение Мухтара-2», т/с.
18.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Улицы разбитых фонарей-7. Профилактика», т/с.
20.45 «У.Е.», т/с.
22.00 СЕГОДНЯ.
22.40 Триллер «Пункт назначения».
00.30 Драма «Когда стихают трубы».
02.15 Детектив «Маленькая барабанщица».
04.25 Анатомия преступления.
05.10-06.00 «Морская полиция. Спецотдел», т/с.

ТНТ

06.00 Москва. Инструкция по применению.
06.30 «Приключения Лолека и Болека», м/с.
06.40 «Сейлормун», м/с.
07.05 Глобальные новости.
07.10 «Губка Боб Квадратные Штаны», м/с.
07.35 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.00 «Дикая семейка Торнбери», м/с.
08.25 Маршрут: полезные советы.
08.40 Наши песни.
09.00 «Плохие девчонки», т/с.
10.00 «Полицейская академия-7», х/ф.
11.55 Мультфильмы.
12.15 «Как говорит Джинджер», м/с.
12.40 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.05 «Крутые бобры», м/с.
13.30 Такси.
14.00 «Девственница», т/с.
15.00 Офис.
16.00 Дом-2. Новая любовь!
17.00 Школа ремонта.
18.00 Необъяснимо, но факт.
19.00 Такси.
19.30 Москва. Инструкция по применению.
20.00 «Запретная зона», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Новая любовь!
22.00 Комедия «Уик-энд у Берни».
00.15 Дом-2. После заката.
00.45 Москва. Инструкция по применение.
01.15 Наши песни.
01.30 Офис.
02.30-04.40 Комедия «Пугливый Эрнест».

"ЭХНАТОН"

Дээди сорттуң алтай **далганын** шоодайда — 410 рубль; 1-ги сорттуун — 350, 2-ги сорттуун — 260 рубльге садып турар бис; Минусинск **далганын** ГОСТ 1-ги сортту – шоодайда 300 рубль, ТУ 1-ги сортту—шоодайда 290 рубль, дээди сорттуун—300 рубльге (10 ажыг шоодайны садып алыр болза, бир шоодайдан чиигелде –10 рубль); **чарба**—шоодайда 44 рубль; **дробленка**—шоодайда 180 рубль; дээди сорттуң алтай **макароннары**—18 рубль (10 шоодайдан хөйнү алыр болза, килограммдан 50 көп. чиигелделиг); чигир шоодайда—1050 рубль; **крупалар**—(килограммда— **рис**—18 рубль, **гречка**—17,5, **тараа**—12, **горох**—7,50, **көже**—8, **манка**—9,50, **овсянка**—9, **тараа**—7 рубль); 29 рубльден өрү өртектиг хендир үстери; **консервалар**: 14 рубльден өрү өртектиг щи, борщ, солянка, рассольник; компоттар, томат пастазын, сүт, ногаан горошекти садып турар бис. Калбак ногаан **шай** база бар, өртээ—150 рубль. **Он чуурганың** өртээ бисте 21 рубль. Шоколадтарның, карамель, конфеталарның ассортиментизи элбек. Печенье — 27 рубль. Крекер — 28 рубль.
Бистиң адрезивис: Загородный пер.,19 "а", база "Эхнатон", склад 3 ("Обувь" баазазының чанында), тел.: **5–38–40.**

б а а з а з ы н д а

Ырыларны уткан херээвис чүл?

Бистиң бо чагаавысты Тыва Республиканың Культура яамызының удуртулгазы, күрүне филармониязының болгаш хөгжүм-шии театрының уран чүүл удуртукчулары, артистер кичээнгейге алыр боор дээрзинге идеген олур бис.

Эрткен чылдың декабрь айда болган «В бой идут одни старики» деп концертти көрдүвүс. Чүү дээр боор, артистеривис шыдаар-ла-дырлар, солун концерт болду. Черле ынчаш, тыва уран чүүлдүң хөгжүп турарынга өөрүвес, чоргаарланмас аргавыс чок.

Аныяк ыраажыларның болгаш бөлүктерниң көвүдээни база эки-дир. Ол ышкаш эрткен чүс чылдың 60-80 чылдарының сураглыг ыраажыларының чамдыктары бистиң аравыста амдаа чурттап чоруурлар. Ол хоочун артистеривистиң каттышкан концертин чылда оода чаңгыс катап чонга көргүзүп турар болза деп бистер, көрүкчүлер, күзээр улус-тур бис. Ийе харын, хоочун, ынак артистеривистиң шаандагы ырылары тыва радионуң фондузунда бар-ла-дыр, ынчалза-даа журналистер дамчыдылгаларынга эрги ырыларны барык ажыглавас-тырлар. Сывырындактыг радиоточкаларны база Кызыл хоорай чагыргазының шиитпири-биле эрткен чылдан бээр хаап каапкан болгай. Ам чүгле радиоприемниктен тыва концерт дыңнап турар кижи бар-даа чүве бе?

Культура яамызы 40-70 харлыгларга тааржыр, оларның үезинде ырлажып турган чараш тыва ырлардан тургустунган концерттерни республиканың улуг хоорай, суурларынга чылда ийи-чаңгыс организастап турар болза эки деп бодаар бис. Ону күрүне филармониязының планынче чылыг үеде көргүзер кылдыр шуут киир бижип кагза чүл?

Каш чыл бурунгаар Х.Сиринниң концерти болган. Аңаа эрги тыва ырыларны ырлашты. Залда көрүкчүлер ооң-биле кады ырлажып олурганнарын даргалар тааңда көрдүлер ыйнаан? Чүгле оон кандыг-даа түңнелди үндүрбээни элдептиг. Азы өскээр чугаалааргa, эрги, чараш ырыларга тыва көрүкчүлерниң хереглели улуг-дур ийин. Эрткен чүс чылдың 60-80 чылдарының тулган режиссеру С.Л.Оюнга шак ындыг концерттер белеткээр төлевилел ажылдап кылыр даалгадан, акша-хөреңгиден бергеш, ону чүге организастап болбазыл? Тыва кижи кажан, каяа ырыга эригип чорааныл? Шак-ла ындыг арга-биле ол үеде сценага тургузуп турган эрги шиилерни катап «диргизип» болгай.

Бистиң дилээвисти даргаларывыс өөренип көөр боор деп идеген турарывысты база катап сагындырып каалы.

Бөлүк хоочуннар.

СРЕДА, МАРТ 22

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Убойная сила», т/с.
10.20 Детективы.
10.50 «Евлампия Романова. Следствие ведет дилетант», т/с.
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Черный ворон», т/с.
13.20 Дисней-клуб. «По следам Микки Мауса».
13.50 «Две судьбы», т/с.
15.00 НОВОСТИ.
15.10 Лолита. Без комплексов.
16.00 «Талисман», т/с.
17.00 Федеральный судья.
18.00 Вечерние НОВОСТИ (с субтитрами).
18.10 «Большие девочки», т/с.
18.40 «Любовь как любовь», т/с.
19.50 Пусть говорят.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Две судьбы», т/с.
22.30 Спецрасследование. «Игромания».

ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ С 23.40 ДО 01.50.

01.50 Приключенческий сериал «24 часа».
02.50 Что? Где? Когда?
04.10 «Битва за галактику».
04.50, 05.05 Суперчеловек «Хранитель тела».
05.00 НОВОСТИ.

РОССИЯ

05.00 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!

«ТЫВА»

06.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
07.15 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

08.45 «Опера-2. Хроники убойного отдела», т/с.
09.45 «Евгений Миронов. Ничего личного».
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

11.50 «Призвание», «Экзамен», т/с.
12.45 «Частная жизнь», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.20 Местное время. ВЕСТИ-СИБИРЬ.

14.40 «Любовь моя», т/с.
15.10 Суд идет.
16.25 ВЕСТИ. Дежурная часть.

«ТЫВА»

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

17.00 ВЕСТИ.
17.15 «Кулагин и партнеры», т/с.
17.50 «Обреченная стать звездой», т/с.
18.45 «Волчица», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Подробности.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

20.50 Спокойной ночи, малыши!
21.00 «Опера-2. Хроники убойного отдела», т/с.
21.55 «Призвание», «Охота на дракона», т/с.

«ТЫВА»

23.00 ВЕСТИ+.

23.20 Премьера. «Рязанский капкан для Хрущева».
00.15 «проСВЕТ». Программа Дмитрия Диброва.
01.15 - 03.11 «История о нас», х/ф.

ТВЦ

06.10 НАСТРОЕНИЕ.
08.50 Драма «Поезд в 16.19».
10.50 «Как я воспитываю своих родителей», х/ф.
11.25 Петровка, 38.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Наша версия.
12.45 Опасная зона.
13.00 «Одно дело на двоих», т/с.
14.10 «Собачья жизнь» с Лаймой Вайкуле.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 «Путешествие вокруг света», д/с.
15.25 «Ундина», т/с.
16.25 «Национальные парки Германии. Саксонская Швейцария».
17.30 Петровка, 38.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.15 «В волшебном лесу», м/с.
18.40 «Петербургские тайны», т/с.
19.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
20.00 Лицом к городу.
21.00 «Мнимая показуха», триллер.
22.40 Материк.
23.15 Времечко.
23.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.20 5 минут спорта.
00.25 Петровка, 38.
00.40 «Хлеб, любовь и ревность», комедия.
02.30-03.10 «Синий троллейбус».

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
08.55 «Пепел Феникса», т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Особо опасен!
10.50 «Принцип «Домино», ток-шоу.
11.55 Рублевка. Live.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 «Улицы разбитых фонарей-7», т/с.
14.35 «У.Е.», т/с.
15.30 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 «Возвращение Мухтара-2», т/с.
18.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Улицы разбитых фонарей-7. Подстава», т/с.
20.45 «У.Е.», т/с.
22.00 СЕГОДНЯ.
22.40 Мистический триллер «Пункт назначения-2».
00.25 Драма «Убить Фрейда».
02.45 Вестерн «Джеримая Джонсон».
04.40 Анатомия преступления.
05.10-06.00 «Морская полиция. Спецотдел», т/с.

ТНТ

06.00 Москва. Инструкция по применению.
06.10 «Приключения Болека и Лелека», м/с.
06.40 «Сейлормун», м/с.
07.05 Глобальные новости.
07.10 «Губка Боб Квадратные Штаны», м/ф.
07.35 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.00 «Дикая семейка Торнбери», м/с.
08.25 Дело техники.
08.40 Наши песни.
09.00 «Плохие девчонки», т/с.
10.00 Комедия «Уик-энд у Берни».
12.15 «Как говорит Джинджер», м/с.
12.40 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.05 «Крутые бобры», м/с.
13.30 Такси.
14.00 «Девственница», т/с.
15.00 Офис.
16.00 Дом-2. Новая любовь!
17.00 Школа ремонта.
18.00 Запретная зона.
19.00 Такси.
19.30 Москва. Инструкция по применению.
20.00 «Запретная зона», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Новая любовь!
22.00 Комедия «Сержант Билко».
00.10 Дом-2. После заката.
00.40 Москва. Инструкция по применению.
01.10 Наши песни.
01.25 Офис.
02.25-05.20 Комедия «Жена священника».

ЧЕТВЕРГ, МАРТ 23

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Убойная сила», т/с.
10.20 Детективы.
10.50 «Евлампия Романова. Следствие ведет дилетант», т/с.
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Черный ворон», т/с.
13.20 Дисней-клуб. «По следам Микки Мауса».
13.50 «Две судьбы», т/с.
15.00 НОВОСТИ.
15.10 Лолита. Без комплексов.
16.00 «Талисман», т/с.
17.00 Федеральный судья.
18.00 Вечерние НОВОСТИ (с субтитрами).
18.10 «Большие девочки», т/с.
18.40 «Любовь как любовь», т/с.
20.00 «Человек и закон».
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Две судьбы», т/с.
22.30 «Дуремар и красавица», д/ф.

ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ С 23.40 ДО 01.50.

01.50 «Судите сами».
02.40 Что? Где? Когда?
04.10 «Природа вещей».
04.40, 05.05 Суперчеловек «Уникальные возможности мозга».
05.00 НОВОСТИ.

РОССИЯ

05.00 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!

«ТЫВА»

06.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
07.15 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

08.45 «Опера-2. Хроники убойного отдела», т/с

«ТЫВА»

09.45 «Болчаг шагы». Дорт эфир Т.: 1-37-33.
10.25 Хөгжүмнүг байыр.
10.40 Коллаж.

10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

11.50 «Призвание», «Охота на дракона», т/с.
12.45 «Частная жизнь», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.20 Местное время. ВЕСТИ-СИБИРЬ.

14.40 «Любовь моя», т/с.
15.10 Суд идет.
16.25 ВЕСТИ. Дежурная часть.

«ТЫВА»

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

17.00 ВЕСТИ.
17.15 «Кулагин и партнеры», т/с.
17.50 «Обреченная стать звездой», т/с.
18.45 «Волчица», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Подробности.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

20.50 Спокойной ночи, малыши!
21.00 «Опера-2. Хроники убойного отдела», т/с.
21.55 «Призвание», «Охота на дракона», т/с.

«ТЫВА»

23.00 ВЕСТИ+.

23.20 Премьера. «Челноки. Купить по-русски».
00.15 ВЕСТИ. Дежурная часть.
00.30-03.53 «Догвилль», х/ф.

ТВЦ

06.10 НАСТРОЕНИЕ.
08.45 «Мнимая показуха», триллер.
10.50 «Города Германии. Фрайбург», т/с.
11.25 Петровка, 38.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Лицом к городу.
13.00 «Одно дело на двоих», т/с.
14.10 Приглашает Борис Ноткин. Александр Носик.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 «Путешествие вокруг света», д/с.
15.25 «Ундина», т/с.
16.25 «Национальные парки Германии». «Верхний и Нижний Гарц».
17.30 Петровка, 38.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.15 «В волшебном лесу», м/с.
18.40 «Петербургские тайны», т/с.
19.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
20.15 Триллер «Обмен телами».
22.25 «Щит и меч. Секреты Штази».
23.15 Времечко.
23.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.20 5 минут спорта.
00.25 Петровка, 38.
00.40 Мелодрама «Источник наслаждений».
02.35-03.05 Синий троллейбус.

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
08.55 «Пепел Феникса», т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Главная дорога.
10.50 «Принцип «Домино», ток-шоу.
11.55 Рублевка. Live.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 «Улицы разбитых фонарей-7», т/с.
14.35 «У.Е.», т/с.
15.30 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 «Возвращение Мухтара-2», т/с.
18.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Улицы разбитых фонарей-7. Третья жертва», т/с.
20.45 «У.Е.», т/с.
22.00 СЕГОДНЯ.
22:40 К барьеру!
23.55 Фантастика «Остров доктора Моро».
01.50 Триллер «Избавление».
03.45 Анатомия преступления.
04.20-06.00 Детектив «Мальтийский сокол».

ТНТ

05.45 Москва. Инструкция по применению.
06.10 «Приключения Болека и Лелека», м/с.
06.40 «Сейлормун», м/с.
07.05 Глобальные новости.
07.10 «Губка Боб Квадратные Штаны», м/ф.
07.35 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.00 «Дикая семейка Торнбери», м/с.
08.25 Виртуальные миры.
08.40 Наши песни.
09.00 «Плохие девчонки», т/с.
10.00 Комедия «Сержант Билко».
12.15 «Как говорит Джинджер», м/с.
12.40 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.05 «Крутые бобры», м/с.
13.30 Такси.
14.00 «Девственница», т/с.
15.00 Офис.
16.00 Дом-2. Новая любовь!
17.00 Школа ремонта.
18.00 «Необъяснимо, но факт». Таинственные цивилизации.
19.00 Такси.
19.30 Москва. Инструкция по применению.
20.00 «Запретная зона», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Новая любовь!
22.00 Комедия «Заводила».
00.35 Дом-2. После заката.
01.05 Москва. Инструкция по применение.
01.35 Наши песни.
01.45 Офис.
02.45-05.15 Комедия «Незаконно твой».

УЛУСЧУ ЭМНЕКЧИ ЧАЛАП ТУР

Силерни «Кызыл» аалчылар бажыңының **№ 220 дугаарлыг** өрээлинде **МАГИСТР КОСМОЭНЕРГЕТИКАНЫҢ эмнекчизи** адыштан көргеш кадыкшылдың байдалын, айыыл-халаптыг болуушкуннардан кичээндирер, өг-бүлеге берге айтырыгларга база өөредилгеге, ажыл-агыйның нарын айтырыгларынга, аныяк кижиниң шын эртемни шилип алырынга дузалаар. **Өң-биле төлге, Таро көзер-биле төлге салып бээр, хуваанак база салыр, кыдат төлге, хиромантия азы адыштан көргештиң амыдырал-чурттагазын чугаалап бээр.**

Регистрация № 10497.
Тел.: 8.913.345.8732.

Кызыл хоорайның, Каа-Хем суурнуң болгаш Сукпактың абонентилериниң кичээнгейинге

Телефон харылзаазының ачы-дузазын чедирип турарының талазы-биле керээлерни чаартып, катап эде долдурарының үезин **пятницада 17.00 шакка, а субботада—09.00 шактан 17.00 шакка** чедир узаткан дээрзин «Тывасвязьинформ» ААН дыннадып тур.

Адыр-Кежиг суурнуң Азас ортумак школазын дооскан**ының** дугайында **Ай-Суу Шолбановна ДАРЖАПТЫҢ** адынга 2003 чылда тывыскан А сериялыг 9750841 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону **күш чок** деп санаар.

ПЯТНИЦА, МАРТ 24

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Убойная сила», т/с.
10.20 Детективы.
10.50 Начало детективного сериала «Виола Тараканова. В мире преступных страстей».
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Черный ворон», т/с.
13.20 Дисней-клуб. «По следам Микки Мауса».
13.50 «Две судьбы», т/с.
15.00 НОВОСТИ.
15.10 Лолита. Без комплексов.
16.00 «Талисман», т/с.
17.00 Федеральный судья.
18.00 Вечерние НОВОСТИ (с субтитрами).
18.10 Премьера. «Большая любовь Клавдии Шульженко».
18.40 «Любовь как любовь», т/с.
19.50 Поле Чудес.
21.00 ВРЕМЯ.
21.25 КВН-2006. Высшая лига. Вторая игра сезона.

ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ С 23.40 ДО 01.50.

01.50 Драма «Банды Нью-Йорка».
04.50-05.30 «Битва за галактику».

РОССИЯ

05.00 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!

«ТЫВА»

06.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
07.15 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

08.45 «Опера-2. Хроники убойного отдела», т/с.
09.45 «Мой серебряный шар. Клавдия Шульженко».
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

11.50 Мусульмане.
12.00 Вся Россия.
12.15 «Призвание». «Охота на дракона», т/с.
13.15 «Городок». Дайджест.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.20 Местное время. ВЕСТИ-СИБИРЬ.

14.40 «Любовь моя», т/с.
15.10 Суд идет.
16.25 ВЕСТИ. Дежурная часть.

«ТЫВА»

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

17.00 ВЕСТИ.
17.15 «Кулагин и партнеры», т/с.
17.50 «Обреченная стать звездой», т/с.
18.45 «Волчица», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Подробности.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 Местное время. ВЕСТИ ТЫВА.

20.50 Спокойной ночи, малыши!
21.00 «Кривое зеркало». Юмористическая программа.
23.05 «Брат» ,х/ф.
01.10-03.18 Боевик «Под прикрытием».

ТВЦ

06.00 НАСТРОЕНИЕ.
08.45 «Обмен телами», х/ф.
10.50 «Город Германии. Гарц».
11.25 Петровка, 38.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Особая папка.
12.50 «Разбогатеть на старине». Спецрепортаж.
13.05 «Одно дело на двоих», т/с.
14.10 Парк юмора.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 «Путешествие вокруг света», д/с.
15.25 «Ундина», т/с.
16.25 «Встреча весны», муз.программа.
17.30 Петровка, 38.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.15 «В волшебном лесу», м/с.
18.40 «Петербургские тайны», т/с.
19.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
20.15 «Пуаро Агаты Кристи», т/с.
22.25 Репортер.
22.40 «Народ хочет знать», ток-шоу.
23.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.20 5 минут спорта.
00.25 Петровка, 38.
00.40-03.10 Мелодрама «Лолита».

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
08.55 «Пепел Феникса», т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.15 Криминальная Россия.
10.50 «Принцип «Домино», ток-шоу.
11.55 Рублевка. Live.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 «Улицы разбитых фонарей-7», т/с.
14.35 «У.Е.», т/с.
15.30 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 «Возвращение Мухтара-2», т/с.
18.30 Обзор. Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Улицы разбитых фонарей-7. Вторая степень секретности», т/с.
20.40 Следствие вели...
21.45 Боевик «Уличный боец».
23.40 Триллер «Мертвый штиль».
01.35 Кома: это правда.
02.05 Анатомия преступления.
02.30-05.15 «Орлиное гнездо», остросюжетный фильм.

ТНТ

05.45 Москва. Инструкция по применению.
06.10 «Приключения Болека и Лелека», м/с.
06.40 «Сейлормун», м/с.
07.05 Глобальные новости.
07.10 «Губка Боб Квадратные Штаны», м/ф.
07.35 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.00 «Дикая семейка Торнберри», м/с.
08.30 Русская усадьба.
09.00 «Плохие девчонки», т/с.
10.00 Комедия «Заводила».
12.40 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.05 «Крутые бобры», м/с.
13.30 Такси.
14.00 «Девственница», т/с.
15.00 Офис.
16.00 Дом-2. Новая любовь!
17.00 Школа ремонта.
18.00 «Запретная зона», ток-шоу.
19.00 Такси.
19.30 Москва. Инструкция по применению.
20.00 «Запретная зона», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Новая любовь!
22.00 Комедия «Ни фига себе вечеринка».
23.55 Дом-2. После заката.
00.25 Москва. Инструкция по применение.
00.55 Наши песни.
01.10 Офис.
02.10-04.30 Комедия «Молодость, больница, любовь».

СУББОТА, МАРТ 25

1 КАНАЛ

06.00 НОВОСТИ.
06.10 Шутка за шуткой.
06.30 «Женщина для всех», х/ф.
08.10 Играй, гармонь любимая!
08.50 Слово пастыря.
09.10 Дисней-клуб. «Кряк-бригада», «С добрым утром, Микки!».
10.00 НОВОСТИ.
10.10 Смак.
10.30 «Поймать вора».
11.10 Премьера. «Что скрывает Ефим Шифрин?».
12.00 НОВОСТИ.
12.10 Здоровье.
13.00 «Кумиры».
13.30 Рождение легенды. «Покровские ворота».
14.30 Комедия «Покровские ворота».
17.00 «Большие девочки».
18.00 Вечерние НОВОСТИ (с субтитрами).
18.20 Неделя на «Фабрике».
18.50 Формула красоты.
19.50 Большие гонки.
21.00 ВРЕМЯ.
21.20 Фабрика звезд.
22.40 «Русская звезда Голливуда», д/ф.

ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ С 23.30 ДО 01.50.

01.50 Триллер «Что скрывает ложь».
04.20 - 06.00 Трагикомедия «Любовь, сбивающая с ног».

РОССИЯ

06.00 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!
07.40 Золотой ключ.
08.00 ВЕСТИ.
08.10 Местное время. ВЕСТИ-МОСКВА.
08.20 Русское лото.
08.55 «Военная программа» А. Сладкова.
09.20 Вокруг света.
09.50 Субботник.
10.30 Утренняя почта.
11.00 ВЕСТИ.
11.10 Местное время. ВЕСТИ-МОСКВА.
11.20 Сто к одному.
12.15 В поисках приключений.
13.15 Клуб сенаторов.
14.00 ВЕСТИ.
14.20 «Одиночное плавание»,х/ф.

«ТЫВА»

16.00 Депутаттың индири. Законодательная власть.
16.10 Телешкола.
16.20 «Ажыы-биле». Дорт эфир. Т. 1-37-33.
17.00 Хөгжүмнүг байыр.
17.10 «Весеннее настроение». Из цикла «Точка зрения Жириновского» (на платной основе).
17.20 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА. Итоги недели.

18.00 Комната смеха.
18.50 Народный артист.
19.50 В «Городке».
20.00 ВЕСТИ.
20.15 Зеркало.
20.30 «Честный детектив». Авторская программа Эдуарда Петрова.
21.00 Субботний вечер.
22.50 «Брат-2», х/ф.
01.25-03.27 Боевик «Бесшабашное ограбление».

ТВЦ

07.00 «Пуаро Агаты Кристи».
08.45 Марш-бросок.
09.20 Веселые старты.
09.45 АБВГДейка.
10.15 Мультфильмы.
11.05 «Синий платочек».
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Солнечный круг.
12.40 Очевидное-невероятное.
13.10 100 вопросов взрослому.
13.55 Городское собрание.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Русский век.
15.45 Мелодрама «Заложница».
17.40 «Братья Лю», м/ф.
18.10 «Экстремальные истории. Опасность», д/с.
19.10 «Чисто английское убийство», т/с.
21.00 Постскриптум.
22.00 Начало мини-сериала «Морской узел».
00.10 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.20 5 минут спорта.
00.25 Деликатесы.
01.05-02.50 Открытый проект.

НТВ

06.00 Комедия «Герои Келли».
07.35 Сериал «Альф-2».
08.00 СЕГОДНЯ.
08.15 Дикий мир.
08.45 Без рецепта.
09.25 Смотр.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Главная дорога.
10.55 Кулинарный поединок.
11.55 Квартирный вопрос.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.20 Особо опасен!
14.00 «Приезжая», х/ф.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Женский взгляд» Оксаны Пушкиной.
16.55 Своя игра.
17.55 «Морские дьяволы». «Опасное напряжение» т/с.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.30 Профессия - репортер.
19.55 «Программа максимум». Скандалы. Интриги. Расследования.
20.55 «Бандитский Петербург-7», т/с.
22.00 Реальная политика.
22.35 «Ограбление по-итальянски», х/ф.
00.45 Мировой бокс. Ночь нокаутов.
01.25 Боевик «Хорошие парни одеты в черное».
03.05-05.00 Драма «55 дней в Пекине».

ТНТ

07.00 Неизвестная планета.
07.25 Мультфильмы.
08.00 «Сейлормун», м/с.
09.10 Каламбур.
09.35 Фигли-мигли.
10.00 «Хит-парад дикой природы», д/с. «Проблемные животные».
11.00, 03.20 Комедия «Остановившие время».
13.15 Мультфильмы.
13.30 Возможности пластической хирургии.
14.30 Каламбур.
15.00 Офис.
16.00 Дом-2. Новая любовь!
17.00 «Саша + Маша», т/с.
17.30 «Счастливы вместе», т/с.
18.00 Необъяснимо, но факт.
19.00 Фигли-мигли.
19.30 Верю - не верю.
20.00 Офис.
21.00 Дом-2. Новая любовь!
22.00 Комеди Клаб.
23.00 «Счастливы вместе», т/с.
23.30 Дом-2. После заката.
00.00 «Секс» с Анфисой Чеховой.
00.30 «Роман с Бузовой», ток-шоу.
01.30 «Правила секса», т/с.
02.00 Наши песни.
02.20 Офис.

Байырлалче чаладывыс

Кызылда муниципалдыг божудулга бажыңы тургустунганындан бээр 50 чыл боол турар.

Ол юбилейни демдеглээн байырлал Улусчу чогаадылга бажыңынга **2006 чылдың март 31-де 10 шакта болур. №1** божудулга бажыңынга төрүттүнген болгаш ону сеткилинге чоок бодап, хүлээп көрүп чоруур кижилерни байырлалывысче чалавышаан, юбилейниң байырлалын таварыштыр эмнелгеге дуза кадарын дилеп тур бис.

Харылзажыр телефоннар:
3-51-25; 3-52-14; 8-906-997-96-90.

Буянныг чорук

Амгы үеде берге, чединмес байдалда чурттап чоруур хөй ажы-төлдүг, орулгазы эвээш болгаш ажыл чок-даа өг-бүлелер кайы хөй. Оларга болдунар-ла аргаларны ажыглап тургаш материалдыг-даа, моральдыг-даа дузаны чедирерин оралдажып, кызып ажылдап турар бис.

Кызылдың №14 школазының соцпедагогтары амыдыралы чединмес өг-бүлелерниң ажы-төлүнге изиг аъш-чемни организастаары-биле дуза дилеп, №38 дугаар магазинниң директорунга база администраторунга чедип чугааны кылган. Бистиң дилээвиске магазинниң ажылдакчылары биске уткуй буянныг, кижизиг чорукту кылганын демдеглевес аргавыс чок. Бистиң ажы-төлүвүстү амырадып, 2 шоодай дээди сорттуң далганын, 1 шоодай тараа крупаны, 20 кг чигирни, 40 кг макарон кылыгларын база 1 саазын хап ишти үнүш-үзүн (12 кезек чоруур) халас бергенинге өөрүп четтиргенивисти илеретпес аргавыс чок. Эң-не берге байдалда турар 30 өөреникчилеривисти халас изиг аъш-чем-биле чемгерер арганы тыптывыс. Бо берге үеде кижилерге буянныг херекти кылып чоруур кижизиг болгаш байлак сеткилдиг улустуң бары өөрүнчүг-дүр. Кижилерге буянныг херек кылырга, ооң орну каш катап көвүдеп, дедир эглир дээрзин шажын чүдүлге номнальнда айтып турарын чугаалаары артык эвес. Ынчангаш магазинниң директору Роберт Дермеевич Доржуга база администратор Херел Назынович Санчыга курлак чедир мөгейбишаан, ажыл-ижи улам-на сайзырап, чечектелзин деп йөрээвишаан, шак ындыг буянныглар хөй-ле болзун деп күзээр-дир бис.

Раиса ОНДАР,
башкы.

Мөөрей

Школачы чараш кыс

Чөөн-Хемчик кожууннуң школаларының эң чараш 20 кыстарының «Даңгына - 2006» мөөрейи Бажың-Алаак сумунуң Ырлаар Маадыр-оол аттыг Культура бажыңынга Март 8 байырлалының бүдүүзүнде болуп эрткен.

Бажың-Алаакка бо мөөрейни анаа-ла эрттире бербээн, чүге дизе, эрткен чылгы мындыг конкурска бистиң сумунуң чараш кызы Саида Монгуш тиилеп үнген. Ынчангаш мөөрейни бо чылын тиилекчи кыстың суурунга эрттиргени ол.

Мөөрей үезинде кордакчы кыстар янзы-бүрү шылгалдаларны эрткен. Ол дээрге, сцена кырынга аянныг кылаштаары, чараш хеп-сынны кедип билирин көргүзери, хөй санныг янзы-бүрү айтырыгларга харыылаары-дыр. Кончуг солун байдалга эрткен мөөрейге тиилелгени Чадаананың №3 школазының өөреникчизи Диана Ондар чедип алгаш, кожууннуң бо чылгы даңгынназы болган. Ийиги черни Бажың-Алаактан Анета Ховалыг ээлээн. Бо тиилекчи чараш кыстарга кожуун даңгыналарының оваадайларын, деткикчилерниң хөй түңнүг акша шаңналдарын тывыскан.

Мөөрейге боттарының дуртсынын, чараш хевин, мерген-угаанын болгаш тывынгыр чоруун көргүскен кыстар: Сайлаана Сат (Чыргакы), Олча Хертек (Шеми) болгаш Мара Монгуш (Чыраа-Бажы) база тускай шаңналдарга төлептиг болганнар.

Дадар-оол САТ.
Бажың-Алаак суму.

«Бүзүрел телефону»

Тываның каайлы чери сонуургалдыг хамаатыларга «Бүзүрел телефонун» ажыткан. Ооң кол сорулгазы — чон-биле, хөй-нииti организациялар-биле, даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулга харылзааларын чорудуп турар сайгарлыкчылар-биле каайлы органнарының кады ажылдажылгазы болур. Оон аңгыда, каайлы албанының ажыл-чорудулгазын боттандырар болгаш экижидер талазы-биле быжыг харылзааны тудары, каайлы контролюн үрээн барымдааларже дүрген, шын эскеригл ерни кылыры, коррупция-биле демисежири-биле база ооң ажыл-чорудулгазында өске-даа четпестерни дилеп тывары болур. Ынчангаш каайлы албаның ооң ажыл-чорудулгазының дугайында айтырыглыг хамаатыларны **1-19-98** дугаарлыг «Бүзүрел телефону»-биле харылзажырынче чалап тур бис.

Н.МОНГУШ,
Тыва каайлының күрүне инспектору.

ВОСКРЕСЕНЬЕ, МАРТ 26

1 КАНАЛ

ПЕРЕХОД НА ЛЕТНЕЕ ВРЕМЯ
05.40 «Десять негритят», х/ф.
06.00 НОВОСТИ.
07.10 «Десять негритят», х/ф. Продолжение.
09.20 Умницы и умники.
10.00 НОВОСТИ.
10.10 Непутевые заметки.
10.30 Пока все дома.
11.20 Веселые картинки.
12.00 НОВОСТИ.
12.10 Живой мир. «Дневники слонов».
13.10 «Жестокое шоу Чарльза Линдберга».
14.00 «Знахарь», х/ф.
16.00 Ералаш.
16.30 Новые «Песни о главном-2006».
18.00 ВРЕМЕНА.
18.50 «Империя».
20.00 Кто хочет стать миллионером?
21.00 Воскресное ВРЕМЯ.
21.45 «Итальянец», х/ф.
23.40 Футбол. Чемпионат России. 2 тур. «ЦСКА» - «Шинник».
01.40 Бокс. Бои сильнейших профессионалов мира. Фернандо Варгас — Хавьер Кастильехо.
02.30 Суперчеловек. «Опасные связи».
03.50-05.40 «Коломбо», т/с.

РОССИЯ

06.00 ДОБРОЕ УТРО, РОССИЯ!
07.20 Сельский час.
07.45 Бинго миллион.
08.00 ВЕСТИ.
08.10 Местное время. ВЕСТИ-МОСКВА.
08.20 Русское лото.
08.30 Мультфильмы.
09.00 «Золотая речка», х/ф.
11.00 ВЕСТИ.
11.10 Местное время. ВЕСТИ-МОСКВА.
11.20 «Городок». Дайджест.
11.55 Сам себе режиссер.
12.45 Смехопанорама.
13.15 Парламентский час.
14.00 ВЕСТИ.
14.20 Фитиль.
15.05 «Великолепная восьмерка».
15.50 «Собачье сердце», х/ф.
18.05 «Аншлаг» и Компания.
20.00 ВЕСТИ НЕДЕЛИ с Сергеем Брилевым.
21.00 Специальный корреспондент.
21.25 Фильм «Жизнь одна».
23.35 «Столкновение», х/ф.

Тувинский филиал ОАО АКБ «Росбанк»
Клиент: Кузьмин Дмитрий Анатольевич
№ счета (13 зн) 7704-442158-002
(20 зн) 40817-810-0-7704-0015969
ИНН 7730060164
БИК 049304739
КПП 170102001
Корр.сч. 30101810700000000739
Республика Тыва г.Кызыл
ул:Тувинских Добровольцев,10
тел:(39422) 1-22-55.

ТВЦ

06.50 Мелодрама «Заложница».
08.30 Православная энциклопедия.
08.55 Крестьянская застава.
09.30 Наш сад.
09.55 Отчего, почему?
10.20 Без репетиции.
10.45 «Собачья жизнь» с Лаймой Вайкуле.
11.25 21 кабинет.
11.55 Парк юмора.
12.25 Мелодрама «Двое и одна».
14.10 Владимир Жириновский в программе «Приглашает Борис Ноткин».
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
14.55 Прорыв.
15.25 «Я человек маленький». Николай Трофимов.
16.15 Московская неделя.
16.45 «Четыре женщины в окне». Творческий вечер Ларисы Васильевой.
17.45 «Алис Невер», т/с.
19.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
20.00 Момент истины.
21.00 «Морской узел», т/с.
23.10 СОБЫТИЯ. Время москов.
23.20 5 минут спорта.
23.25 «За кулисами».
00.10 Чемпионат мира по шоссейно-кольцевым мотогонкам. Гран-при Испании.
01.10-02.45 Кто на новенького?

НТВ

05.35 «Странные дни на планете Земля», д/с.
07.30 Сказки Баженова.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.20 «Джоуи», т/с.
08.45 Их нравы.
09.25 Едим дома!
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Чрезвычайное происшествие. Обзор за неделю.
10.50 «Top Gear». Программа про автомобили.
11.30 Цена удачи.
12.20 Растительная жизнь.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.20 Стихия.
14.00 Комедия «Китайский сервизъ».
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 Один день. Новая версия.
16.55 Своя игра.
17.55 «Морские дьяволы», т/с.
19.00 СЕГОДНЯ. Итоговая программа с Кириллом Поздняковым.
19.50 Чистосердечное признание.
20.30 Чрезвычайное происшествие. Обзор за неделю.
20.55 «Бандитский Петербург-7», т/с.
22.00 Воскресный вечер с Владимиром Соловьевым.
23.30 «Зона», т/с.
01.10 Журнал лиги чемпионов.
01.40 Комедия «Мухоловка».
03.35 Анатомия преступления.
04.25-06.00 Детектив «Невиновный».

ТНТ

07.00 Неизвестная планета.
07.25 Мультфильмы.
08.00 «Сейлормун», м/с.
09.10 Каламбур.
09.35 Фигли-мигли.
10.00 «Охотник на крокодилов», «Под угрозой затопления», д/с.
11.00, 02.20 Комедия «Компаньон».
13.30 Школа ремонта.
14.30 Каламбур.
15.00 Офис.
16.00 Дом-2. Новая любовь!
17.00 «Саша + Маша», т/с.
17.30 «Счастливы вместе», т/с.
18.00 Школа ремонта.
19.00 Фигли-мигли.
19.30 Москва. Инструкция по применению.
20.00 Офис.
21.00 Дом-2. Новая любовь!
22.00 Комеди Клаб.
23.00 «Счастливы вместе», т/с.
23.30 Дом-2. После заката.
00.00 «Секс» с Анфисой Чеховой.
00.30 «Правила секса», т/с.
01.00 Наши песни.
01.20 Офис.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Бистиң ачавыс, кырган-ачавыс **Маадыр-оол Шогжал-Доржуевич ООРЖАК** частың башкы айының март 14-те 60 харлап турар. Амгы үеде ол «Эрзин» деп каттышкан бүдүрүлгеде малчыннап турар. Ачавыска төрүттүнген хүнү-биле каң дег кадыкшылды, ак сүт дег орукту база ам-даа узун назылаарын күзеп олур бис.

Хүндүткел-биле өөнүң ишти, оолдары, кенээттери, уруу, күдээзи база уругларының ажы-төлүнден.

Бодалдар энциклопедиязы

Сагыш-сеткилден арыг-чараш чуртталга, чүректиң байы, арыг-шынчызы, өөрүшкү, идегел болгаш ынакшыл — езулуг байлакшыл ол-дур.

Г.Бичер.

Кайгамчык чараш бодал чедимчелиг илереттинмейн барза, үнезин ол чидириптер, а бир эвес катаптаттынар болза, биске ол шуут чалгааранчыг болур бээр.

Вольтер.

Баштайгылар

Чоокта чаа Бүгү-делегейниң херээженнер хүнүн таварыштыр Тес-Хем кожуунуның суд черинге ажылдап чораан даргалар, улус төлээлери чыылган. Аңаа кожуунувустуң судунуң төөгүзүн черечилээн фото-чуруктар, альбомнарны делгээн, келген аалчылар сактыышкыннарны кылган.

Моон алгаш көөрге, эргехоойлу талазы-биле ажыл бедик организастыг чоруп, лекциялар, беседалар, семинарлар болгаш бөлгүмнер доктаамал ажылдап турган. Ылаңгыя Кызылдан келген аалчылар Өлчеймаа Дансюрюн, Маргарита Иргит, Долгар Оюн-Бартан оларның сактыышкыннары солун болган. Малчын аалга чеде бергеш, машина чок болганындан ол-ла байысаап алган херээниң кижизиниң өөнге хонгаш, даартазында ооң-на аъды-биле суурга чедиртип ап турган таварылгалар безин бар чораан.

Бөгүнде Тес-Хем кожуун судунуң даргазы Зоя Кызыл-ооловна Ооржак бо улуг харыысалгалыг ажылга мугур 10 чыл ажылдааш, дарааазында он чылче кирипкен. Кожуун судунуң ажылдакчылары аалчыларынга боттарының концертин база көргүскен. Аалчылардан 1964-1990 чылдарда суд даргалаан Долгар Оюн-Бартан индий танцы теп, аныяктарны кайгатканы солун. Чогаалчывыс Чооду Кара-Күске «Судьялар делгерезин!» болгаш өске-даа шүлүктерин номчаан. Ол ышкаш бо чогаалчывыстың кожуун судунуң даргазы Зоя Кызыл-ооловна Ооржакка дужаап бергени чуруктары болгаш документилери сонуурганчыг болган. Ооң ачазы Чооду Күнзек пенсияже үнерде, ажылдап чораан черлерин шын-зыдар документилерни партия архивинден хоолгаладып алган болгаш 1972 чылда кылдынган ол документиниң чүгле бо суд черинге хамааржыр одуругларында мынча дээн: «В 1935-1938 годы Чооду Кунзек работал следователем, председателем нарсуда и секретарем Тес-Хемского кожууна». Ынчангаш 1907 чылда төрүттүнген Чооду Күнзек Чыргал (архивте ынчаар бижиттинген) Тес-Хемниң баштайгы суд даргазы болуп турар. Дарааазында 1938-1942 чылдарда Иргит Биче-оол, ооң соонда Александр Моңгалбии, Василий Сарбаа болгаш амгы үеде З.К.Ооржак кожууннуң суд ажылын уламчылап турар.

Клара ӨӨЛЕТ,
Кожуун судунуң улус төлээзи.

Иевисти солаан угбам

Билип кээримге-ле, бистиң ада-өгбелеривис Бай-Тайга кожууннуң Көп-Сөөк сумузунуң Улуг-Ооруг хемниң девискээринге чылдың дөрт эргилдезинде мал, чер ажылдыг, көшкүн амыдыралдыг чурттап чоруур араттар болчук. Ачамны Чамзы Мидип оглу Хомушку, а авамны Долчаң Артына уруу Хомушку дээр чораан. Угбаларымның чугаазындан алырга, оларның ажы-төлү шупту чораан болзувусса, 9 кижи турар чордувус. Арткан 7 угбашкының аразындан чаңгыс эр кижи мен мен.

Ачавыс аар аарааш, дайын төнгелекте, чок апарган. Ол үеде менден улуг угбаларым Дензеңмаа, Сонаш, Чимисмаа, Серемаа өөренири өөренип, ажылдаары ажылдап, өг-бүле тудуп, аңгыланып чоруй баргылаан турган. Өөвүске аарыг авам, менден биче дуңмаларым Бичии биле Чечек база мен – дөртелээ арткан бис. Ынчан коллективизация үези болгаш бис ышкаш улуска амыдырапчурттаары кончуг берге турган. Ынчангаш аввысты азырап, дуңмалары бистерни ажаап-тежээр, каш малывысты карактаар, ажыл кылыптар хорам кижи чок болганының ужурундан Тээлиге комсомол райкомунга ажылдап турган угбавыс Сонашты ажылын дужаапкаш, аалче келдиртир ужурга таварышкан бис. Удаваанда хайыралыг ынак аввыс база чок болу берген соонда, ортун угбавыс Сонаш Чамзыевнаның хайгааралынга артывыс. Ынчан мен кожуун төвү Тээлиниң 7 чыл школазынга өөренип турган мен, дуңмаларым школа назы четпээн болгаш угбаларының хайгааралынга чорааннар.

Ол үении-биле алырга, угбавыс Сонаш Чамзыевна угаанныг, шору бижик-билиглиг, бурунгаар көрүштүг, төлептиг кижилерниң бирээзи чораан болгаш өскүс дуңмалары бистерни өстүр азырап, өөредип, кижизидип каанынга сеткиливис ханызындан өөрүп, чоргаарланып чоруур бис. Буянныг аввыс ышкаш угбавыс бичиизинден тура, өөрениринге салымчаяанныг кижи чораан. Бистиң өгбүлевистиң амыдыралынга ындыг бергедээшкиннер турбаан болза, угбавыс тускай ортумак азы дээди эртем чедип алган турбас бе.

1940 чылдарның төнчүледир Улуг-Ооругнуң «Мугур-Тал МЧАЭ»-ниң турган орнунга чаа организастаттынып тургустунган «Кызыл тук» колхозунга кирген бис. Угбавыс чаа тургустунган колхозка саанчылавышаан, инек, сарлык фермаларынга учетчиктеп ажылдап чораан. Честевис Очур-оол Найдыңович Салчак (ам аравыста чок) МТС-ке түр трактористер курузун дооскаш, колхозунга ажылдап турган. 1950 чылдарның орта үезинде чаа-ла бут кырынга туруп, экономика талазы-биле сайзырап орган «Кызыл тук» колхозувусту үстүкү удуртур черлерниң айтыышкыны-биле амгы Кызыл-Даг сумузунуң турган черинге турган «Тиилелге» колхозка кадыпкан. Угбавыс Сонаш Чамзыевна «Тиилелге» колхозу «Тээли» совхозунга каттышкыже чедир, биеэги-ле ажылынга саанчылап, учетчиктеп ажылдап чорааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген.

Ооң хөй чылдарда төрээн колхозунга киирген ачы-хавыяазын үнелеп көргенин партия райкомунуң, колхоз баштаар черииниң хөй санныг шаңналмактал бижиктери бадыткап турар. Угбавыс 7 ажы-төлдү божааш, төлептиг кижилер кылдыр кижизидип, өөредип каан. Дун уруу Вера Салчаковна уруглар садынга хөй чылдарда ажылдап чораан, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада. Оон биче уругдарыы шупту эртем-билиглиг, аңгы-аңгы черлерде ажылдап чоруурлар.

Аввысты солаан хүндүлүг угбавыс Сонаш Чамзыевна Очур-оол «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчизи. Ол ам Кызыл-Даг суурда хеймер оглунуң бажыңында, уйнуктарының аразында чиик чаагай чурттап орар.

Чылыг сөстер-биле

Угбам 20 ажыг уйнуктарның энерелдиг кырган-авазы. 80 хар чоокшулаза-даа, угааны чарт, ажы-төлүнүң сүмелекчизи, чөлегиижи бооп, амдаа сергек-омак аажы-чаңын салбаан, чурттап орар.

Улуг-Ооруг чуртумайда
Угбаларым көвей-даа бол,
Ортун угбам – Сонаш угбам –
Ооргаланыр чөлегиижим.

Өскүс арткан дуңмаларын
Өрү тыртып, азырап каан.
Кадарчылап, саанчылап,
Кандыг ажыл кылбады дээр.

Бергелерге торулбайн,
Бичиилерин азырап каан,
Авам ышкаш угбайымны
Аас-кежик бүргеп чорзун.

Сезен хар чоокшулаза-даа,
Сергек-омак чаңын салбаан.
Ажы-төлге чөлегииш бооп,
Аравыста чурттап чор сен.

Аравыска ам-даа хөй чыл
Амыр-менди чурттаарыңны
Ажы-төлүң, төрелдериң
Алгап йөрээп, мөгейип тур.

Допар-оол ХОМУШКУ.
Бижиктиг-Хая суур.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

2006 чылдың февраль 11-де айыыл халапка таварышкаш, мээң улуг оглум, авазының чөлегиижи, бүзүрели, дуңмаларының ынак акызы **Артыш Альбертович ХЕРЕЛ** чажындан тура эдержип өскен эш-өөрүбиле кады хенертен болган озал-ондактың түңнелинде аныяк-чаш назынындан чарлып чоруткан. Ол шериг албан-хүлээлгезин Чечен Республикага эрттиргеш, амыдыралдың улуг агымынче шымнып кирген турган.

Мээң кажыыдалым үлежип келген чонумга, Тыва Республиканың Чазаанга, Барыын-Хемчик кожуунуң чагырга черинге болгаш суму чагыргаларынга, оглумнуң чаңгысклассчылары база ону өөредип чораан башкыларынга, хөй санныг албан черлеринге, организацияларга, чаңгыс шугумда ажылдап чоруур коллегаларым—саң-хөө ажылдакчыларынга, хөй санныг дөргүл-төрелдеримге, эш-өөрүмге, кудаларымга, кожаларымга база оглумнуң хөй санныг эштеринге биске таварышкан качыгдалдың берге үезинде моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедиргени дээш, ажы-төлүм-биле кады «Шын» солунну таварыштыр черге чедир мөгейип, сеткилдиң ханызындан четтиргенивис илереттивис.

Оглумнуң каттыраңнаан овур-хевири, эш-өөрзүрек аажы-чаңы авазының болгаш дуңмаларының сагыш-сеткилинде кезээ мөңгеде уттундурбас боол артып калыр.

Авазы Елена Семис-ооловна Херел,
дуңмалары Аржаана, Амыр база төрелдеринден.

МАРТ 19 — Садыг, амыдырал хандырылга болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый ажылдакчыларының хүнү

ОНЗА КИЧЭЭНГЕЙНИ ШЫНАРЫНЧЕ УГЛАНДЫРАР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Федералдыг стандарт езугаар чуртталга-коммунал ачы-дузазының 1 дөрбелчин метр чуртталга шөлүнге, өртектиң эң кыдыкы кызыгаарын бир айда 37,4 рубльге тургускан, а бистиң республикада регионалдыг стандарт база 37,4 рубль болуп турар. Чуртталга-коммунал ачы-дузазының төлевиринге хамаатылар өг-бүлениң ниити орулгазының 22 хуузун төлеп турар, ол федералдыг стандартка дүгжүп турар. Чиндинмес хамаатыларга деткимче кылдыр, республикада эвээш орулгалыг өг-бүлелерге адрестиг социал камгалал ажылын чорудуп, чуртталга-коммунал ачы-дузазының төлевири дээш чиигелделерни болгаш чуртталга субсидияларын хамаатыларның персонифицировалдыг агар санынче шилчидип турар. 2005 чылдан эгелээш чиигелделерни болгаш субсидияларны шилчидерин социал камгалал килдизинче дамчыдып берген.

2005-2006 чылдың кышкы байдалынга объектилерни белеткээр хемчеглерге, Тыва Республиканың Чазааның бадылаан доктаалы-биле 24,0 млн. рубль көрдүнген турган, а херек кырында 22,3 млн. рубль-биле акшаландырган. Ажылды кылып чорудуп тургаш онза кичээнгейни чылыдылга системазынче, чылыг болгаш соок суг хандырылгазынче, канализация септелгезинче угландырган. Котел дериг-херек-селдериниң септелгезин күүсеткен болгаш 9 котелдарны садып алган. Ооң-биле чергелештир чуртталга фондузунуң септелгезин чоруткан; 6606,53 дөрбелчин метр крыша шывыгларын солаан, 1545 погон. метр температура шывыын чылыглаан, арыглаашкын тудуунуң чылыдылга системазынга болгаш насостарынга септелгени чоруткан.

Хоорайларның болгаш суурларның санитарлыг асталгазы болгаш ногаажыдылгазы, чаагайжыдылгазының талазы-биле улуг ажылдар кылдынган. Бо чылын ол угланыышкынныг баш удур план езугаар чорудар апаар бис.

Ниитизи-биле кышка белеткелди шынарлыг чорутканывыстан бо кышты чуртталга-коммунал ажыл-агыйларының объектилери багай эвес ашкан. Кызылдың ЧЭТ-ке болган озал-ондактың уржуктарын чайладыр талазы-биле улуг ажылдар кылдынган.

Эрткен чылдарның арга-дүжулгазын өөренип көрүп тургаш, чуртталга-коммунал адырының ажыл-чорудулгазын карылгалыг эвес чорудар болгаш ачы-дуза база чурттаар оран-сава төлевириниң чаа системазынче шилчиириниң талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр ужурлуг бис. 2006 чылдан эгелеп «Россияның хамаатыларынга — таарымчалыг болгаш чаагайжыттынган оран-саваны» деп национал төлевилелди боттандырып эгелээнибиле, ажылывыстың шынарынче онза кичээнгейни угландырар апаар бис.

Бистиң бүдүрүлгениң ажылчыннары кайда ажылдавайн турар дээр боор, бир талазында оларның ажылы эң-не чымыштыг, ийи талазында чурттакчы чоннуң бир дугаар негелдези-биле холбашкан болгаш эң-не харыысалгалыг. Ол хире бедик харыысалганы билип, бистиң ажылчыннарывыс бир демниг ажылдап, чурттакчы чоннуң негелде, хомудалынга тодаргай үнелелди берип чоруур.

Чуртталга-коммунал ажыл-агый ажылдакчыларының профессионал байырлалын таварыштыр силерниң кыш, чай чок кылып чоруур буянныг ажыл-ижиңерге чедиишкиннерни, чаагай амыдыралды, сагыш-сет2килиңер омаксергек чоруурун күзедим.

Хүндүлүг коллегалар, чурттаар оран-сава коммунал ажыл-агыйының ажылдакчылары!

Тудуг болгаш чурттаар оран-сава ажыл-агыйының Федералдыг агентилелиниң коллективиниң өмүнээзинден база бодум хуумда Силер бүгүдеге профессионал байырлалыңар-биле байыр чедирип тур мен!

Адырда сөөлгү чылдарда болуп турар өскерлиишкиннер шилип алган реформавыстың шынныын бадыткап турар. Россияның чурттаар оран-сава- коммунал комплекизи чагырып-дужаар системаның аспаандан үнүп, ажылдарны организастаарының база өртектер доктаадырының экономикага үндезиленген механизмнерин шиңгээдип ап турар. Кол фондуларны чаартырынга бюджеттен болгаш бюджеттен дашкаар инвестициялар хемчээли өзүп орар. Технологтуг чорудугларны чаа, амгы үениң баазазынче шилчидип турар. Адырның бүдүрүлгелеринде шынар менеджментизиниң системаларын шиңгээдип турар, олар делегей стандарттарынга дүгжүп турар. Хереглекчилер-биле удур-дедир харылзаалар чаа байдалдыг кылдыр өскерилген: оран-сава ачы-дузазын чедирип турарларны шилип алыр арганы чурттакчы чонга берип турар, ажыглап турар ачы-дузаның хемчээлинге болгаш шынарынга салдар чедирер аргалар калбарган.

2006 чылдан эгелеп «Россияның хамаатыларынга – чедингир болгаш эптиг оран-саваны» деп национал төлевилелди боттандырып эгелээр. Ол чаа, эки чүүлдерни дүргедедири негеттинер апаар, эрге-чагырга органнарының, чурттаар оран-сава-коммунал бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының, хуу инвестор компанияларның, оран-сава ээлериниң эштежилгелериниң күжениишкиннерин бириктирип-каттыштырарын негээр. Коммунал системаларны чаартыр болгаш оран-сава фондузунуң талазы-биле 2010 чылга чедир адыр 96, 5 млрд. рубльди шиңгээдип алыр, элээшкинниң деңнелин 50 хуу чедир кызырар арга бар апаар.

Адырның мурнунда туруп турар мурнады шиитпирлээр сорулгаларны чедип алырынга, изигде-даа, соокта-даа быжыг туруштуг ажылдаарынга чедиишкиннерни Силерге күзедим. Чаа езунуң негелделери биле эң эки бүдүрүлгечи чаңчылдарны билдилиг дүүштүрүп ажылдаарывыс бурунгаарлаашкынга эки үндезин болур.

Тайбыңны, кадык-чаагай болурун, буянныг сеткилди база чаагай кежиктерни Силерге болгаш Силерниң чоок кижилериңерге сеткилимниң ханызындан күзедим!

Тудуг болгаш ЧКА талазыбиле Федералдыг агентилелдиң удуртукчузу С.И. Круглик.

САДЫГЖЫЛАР ЧЫЛЫГ ХОЛУ

Амыдыралдың аайы-биле

Шаанда, бичиимде, «банзачылар», «садыгжылар», «чиижеңнер» дээн янзылыг сөстерни бо-ла дыңнаар чораан мен. Оларның ужурун чоорту билип эгелээн мен. Эрзин, Тес-Хем ынаар улус баштайгы сөстү бо-ла ажыглагылаар, кожаларындан укталган чадавас, а чогум багай утка чок чугаалап турарлар: банзачы эжим, кайгал эжим. А чиижеңнер дээрге, бараанын хөлчок улуг өртекке садар улус-тур деп биле бержик мен. Бодавыже, мында база-ла чүве бар: сенде чок чүвеңни канчап-даа чыткаш алырыңны кызар болгай сен. Ооң-биле кады ол садыгжың чүге анаа салыр деп, бодунга эвээш эвес ажыкты киирип апла чоруур болбайн.

Ийет, садыгжылар байырлалында бо кижи биске чоп мындыг чүве «төөгүп» туруп берди деп чугаалай бербес боор силер. Өршээп көрүңер, менде ындыг сеткил черле чок. Садыгжыларның буянныг холундан чеже бараанны, чамдыкта харын-даа чиик-даа өртек-биле ап-ла чордум, чүү дээр ону.

Садыгжы дээрге, элээн бурун шагда бир черде чок бараанны янзы-бүрү аргалар ажыглап (тевеге, шарыга, тергеге, машинага, кораблыге...) сөөртүп эккелгеш, улуска садып чораан-дыр. Черле ынчаш садыглаашкын дээрге сайзыралдың канчаар-даа аажок күштүг шимчедикчизи болганын шуптувус өөренип апкан бис. Шын харын, тевенени тыва кижи тевебиле-даа садып апкан турду-даа ыйнаан.

Шаг-шаанда суурувуска хензиг борбак садыг бар чүве, бистерниң кол-ла алыксаар чүвевис – борбак чигир. Кайгалдар казанак доразындан кастынып киргеш, уштуп эккеп турар, а чамдыктарывыс «эки эзирниң тепкенин» четтиреринге өй бис. Караңгыда хемирерге, мырыңай кызаңайнып турар де. Садыгжы чымчак сеткилдиг, үргүлчү хүлүмзүрүп чоруур, ада-иелеривисти шуптузун таныыр. Темага хамаарышпас чадавас, ынчалза-даа солун болурун бодадым: ол акый амбын-нояннар уктуг кижи чүве-дир, сөөлүнде хөөкүйнү еразы бак чүве боо-биле эндеп каан, — артында-ла садыг таңныылы бооп турган язы.

Черле элээн каш садыгжыларны билир чордум: чыткан хой тургуспас, оожум чугааланып каап орар Юшаа, ол дээрге мырыңай садыг ажылын үлетпүр-биле холбап турган деп болур кижи-дир. Дус-Хөлден оолдарга дус ужулдургаш, райпога дужаап, ажылчыннарынга шалыңын төлеп турду. Дирчин садыгжы дээр шала сарыгзымаар шырайлыг, эрес кижи садыг-магазинининиң чоогун кылаң-тас кылдыр аштаткан, херимнерин чаартып алган болур. Седен-Ижи дээрге анаа-ла-бир шериг кижи болгай: кылайтыр базып каан шериг хөйлең-чүвүрлүг, кылаң хром идиктиг, самбың хап турда, чүгле шаккылаар. Сөөлзүреди Хажыылай деп республикага безин алдаржып турган садыгжыны база билир турган мен. Ол чүгле: «Кезээде белен мен!» дивес, ооң садыында чокла чүве чок, а ол сууржугаш дээрге кайы талыгырда, ийи кожуун аразында болдур эвеспе... Мындыг «баартык маадырлары»-биле чергелештир «дерги» садыгжыларын утпазывысса эки боор ийин. Олар дээрге кандыг-даа акша-шалың албас улус, ындыгларның аалдарынга (а олар дээрге езулуг ак сагыштыг, бодун эвес чонун бодап чоруур араттар-дыр ийин. Бараанны онча-лааш, аппарып каар. Өөнге сыңмаан барааны даштын чыдар, аңаа кым-даа дегбес. Чоок-кавы аалдарның улузу оон садыглаар, олар чүгле бараан садып орар эвес, кадарып турар малы база бар, ооң кадында ала-чайгаар агитатор апаар чоржук: хамык чагыдылгалыг солуннар база ол өгге кээр, бир дугаар номчукчу садыгжы-ла болгай. Че харын, чажырып канчаар, даштын демир доскаарда спирт база бар, ону ийи-чаңгыс-ла кижи эвээштеп чооглаар. Шыны-биле чугаалаарга, тывалар алдан чылдарның ортан үезинде бо «ажыг сугну» элээн сонуургай берген хире чүве. Ам чүү болуп турарын, коргунчуун!

Сөөлзүреди бараан элбеп орду, ылаңгыя Брежнев үезинде ышкаш хире чүве, ынчан, ооң ас мурнунда Тывага бараан, аъш-чем шыырак-ла туржук. Ынчалза-даа «ховар бараан» белен тывылбас.

Амгы бо үе магалыг болгандыр көрбес бе. Туралаанын чиир, кедер, ижер, мунар. Ындыгларның саны илейти-ле көвүдеп орарын чүгле садыгжылар эвес, мыя боттарывыс-ла көрүп чор бис. Кореядан, Кыдаттан, Моолдан бараан эңдерилген, а ол бүгүнү бола садыгжылар, оларның бараан берикчилери канчаар-даа түреп чорааш, эккеп-ле турдулар. Ам ол байдал база экижип орар: автобустар чүгле чурт иштинге эвес, Чөөн чүктен база бараанны улуглa халаажыравайн эккээрлердир. Чамдыктары чүк машиналарлыг болур. Шаанда чиң тээп турганы дег эвес-ле боор. Кыргыс садыгжыларның идепкейлиин көрүңер.

Ындыг-даа бол, сээң ол барааныңны шыдаар шаа-биле, алыксаан күзели-биле аптар кижилер ам-даа эңмежок эвес-тир ийин деп бодаптарга хомуданчыг. Ам-даа эки чурттаар ужурлуг бис, ындыг эргени ам-даа чедип албаан улус-тур бис. Хөйнүң ырларын автобуска-даа хөглүг ырлап чораан болзувусса.

Садыгжы деп кижи кажанда-даа буянныг-дыр. «Бо-дур, ма, ап алыңар» — деп чанныр чыгыы. А боттарының чараштарын, кеттинип алганын магаданчыын. Мындыг янзылыг чеже оолдар, кыстар ажылга өөренип, чурттал-гаже өөрүшкүлүг кирип турар чүве ийик. (Борта мындыг чүвени демделеп каайн: чүге-ле чүве ийик, элээн-не хөй садыгларга баргыладым, чугаа-соот эредим, хей-ле бодумга чөгендим – ат-сывын-даа адавас, ээм бар дээр, чок болза чаа ам мен кыраан, бижип, тыртыырып тургаш канчаар дээр, хөлчок таныырым эштиң өөнүң ээзи, шаанда совет садыгның мурнакчызы чораан кижи безин хөй сөс солушпады, харалаан. Коммерция чажыды дээр чүве ол ирги бе?).

Тыванын 2006 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш бурунгаар санаашкыннарында үүрмектеп садар бараан саарылгазы эрткен чылдыындан барык 20 хуу өзер деп айыткан-дыр, хөй-ниитиниң чемненилгезиниң база ол хире. Онзалап демдеглеп каалы: мында кол үлүг биче саарлыкчыларга онаажыр-дыр – 80 хуу. Чазактың санап турары-биле алырга, улуг-улуг садыг четкилерин тургузары, тускайжыткан магазиннерни чурттакчы чон хөй мөөңнелген черлерге тудары, кижиниң чадаг чеде бээри хире «эптиг магазиннерни» хөйнү тудары чугула, оларга бараннар янзы-бүрү болур ужурлуг. Садыг черлери кол-кол бүдүрүкчүлер болгаш бараан берикчилери-биле сырый харылзажып, харын-даа алызында барып хире-чергезибиле каттышкан турары кедилиг болуп турар. Садыгжыларның ажыглап эгелей бергени азы ажыглай бээри мындыг эки базымнар болуп турар болгаш уламчылаар-даа.

Мындыг янзылыг ниити бодалдар-биле кызыгаарланып каайн, буруудатпайн көрүңер. Силер бүгүдеге – садыг ажылдакчыларынга – күзелсоруунар ыяап-ла бүткен турарын, аал-оранынарга хамык-ла чүве чаагай болурун күзедим.

Александр ИРГИТ.

Пауль ЦЕЛАН

Пауль Целан (1920-1970) — австрий шүлүкчү. XX **ек**тиң шылгараңгай дээн шүлүкчүлериниң бирээзи. «Песок из урн», «Мак и память», «Роза никому», «Поворот дыхания» болгаш оон-даа өске шүлүк **ном**нарының автору.

Сен база чугаала

Сен база чугаала,
сөөлүнде чугаала,
бодуң сөзүң сөгле.

Чугаала —
ынчалза-даа чокту ийеден аңгылава.
Сөзүңче уткадан киирип каг:
хөлегеден ынаар киирип каг.

Хөлегени четчир кылдыр киирип каг:
сен бодаарыңга,
сени долгандыр
чеже дүннү, чеже хүннү үлеп каан-дыр,
ол хиреден.
Бүгү чүүлдү эргий көр даан.

Көрүп тур сен бе: шупту чүве ам-даа тынныг —
өлүп чыдар хирезинде! Шупту дириг!
Хөлегези барда, сөсте шын бар.

Ынчалза-даа турар чериң чыырлып тур...
Хөлеге чок кайнаар баар сен, кайнаар?
Өрү углай. Суйбанмышаан. Улам ырак,
ылгаттынмас, улам чуга апарбышаан!
Улам чиңге:
аккан сөстер бырлаңында
бодунуң чивеңнээнин көрүп,
ынаар бадыксаан, аңаа эштиксээн
сылдыска
хендир болуп.

Куруг чевег

Чечектериң чажывыдам, чорумал,
коргуш чокка чажывыдам:
оларны сен ханыларже октап чор сен,
аяңнарже октап чор сен.

Маңаа чыдар ужурлуг кижи ам
кайда-даа чытканы чок.
Ынчалза-даа бүдүн өртемчей ооң баарында чыдар.
Карактарын өңнериң
чүзүн-баазыны-биле ажыдыпкан өртемчей.

А ол боду хөйнү көрген-даа бол,
согур диртип чораан иргин:
чоруп ора, чаагай чытты чула тыртып,
ханып-пөкпейн, чула тыртып, чоруп чораан —
көрген улус ону аңаа өршээвээннер.

Ынчаар орта, чорувуткаш, чиктиг дамды —
далайны ол иживиткен.
Балыктар —
балыктар ооң соондан сыылажып чорупчу ирги бе?

Таңма

Удуваан бис — кударалдың шагының
диштиг дугуйларының
аразынга турдувус чоп:
согуннары шывыктар дег эглиңейнип,
херлип-херлип, эът-кешти ханзырадыр улдап турду,
а сен имиртиңге тарбыдалдыг чаннып турдуң,
а мен сөзүңнүң дүнүн катап-катап кыйгыржык мен:
а ол хенертен-не ажыттынгаш,
ол-ла хевээр ажык арты,
а мен бир караамның көрүжүн ооң иштинче углааш,
өскезин — чажыңче киир өрээш,
аразынга бомбаны кыпсыр хендир —
дамырымны шөйүп кагдым —
удатпаанда эрте чаңнык бисче эштип чедип келди.

Салим МОНГУШ очулдурган.

ЧОННУҢ САКТЫЫШКЫНЫ, МӨГЕЙИИ

Март 11-де В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга Россияның алдарлыг, Тываның Улустуң артизи, Тываның Күрүне шаңналының лауреады Х.Ө.Шириин-оолдуң 60 харлаан юбилейинге тураскааткан мөгейиг-сактыышкын кежээзи болуп эрткен. Чон-даа хөй болган. Кежээниң бирги кезээнде Х.Ө.Шириин-оолдуң ойнаан телефильмнеринден үзүндүлерни көрүкчүлерге бараалгаткан. Ол дээрге В.Шекспирниң «Ромео биле Джульетта», Гогольдуң «Ревизор», Э.Мижиттиң «Кым сен, Сүбедей маадыр?», Х.Шириин-оолдуң «Буян-Бадыргы», «Иениң каргыжы» деп шиилери болгаш уран номчулга-дыр («Саны-Мөге» С.Сарыг-оол). Ынак артизин зал долу көрүкчүлер тын тынмайн орган дег дыңнап, ооң чагыг сөстерин бирден бирээ чокка эрттирбейн орган ышкаш болду.

А.О.Шириин-оол, З.Б.Самдан.

Бо сактыышкын кежээзинде база бир онзагай болуушкун болду. ТР-ниң культура болгаш сүлде-сүзүк сайзыралының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар З.Б.Самдан яамының акшаландырыышкыны-биле Х.Ө.Шириин-оолдуң «Арат чонум чүрээнде мен» деп ному чырыкче үнгенин дыңнадып, ооң эң баштайгы экземплярын артистиң өөнүң ишти Анна Оюновна Шириин-оолга белек кылдыр сунуп турда, зал диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле дола берди. Бо номну чырыкче үндүреринге улуг дузазы, сагыш човаашкыны дээш өөрүп четтиргенин Анна Оюновна З.Б. Самданга, ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржакка, республика типографиязының директору Р.К.Ооржакка база В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының директору А.К.Хомушкуга сеткилиниң ханызындан илеретти.

Бай-Тайга кожууннуң төлээлери сценаже үнүп кээп, чаңгыс чер-чурттуу артизиниң дугайында чылыг сактыышкыннарны кылып, суй белээн ооң өөнүң ишти А.О.Шириин-оолга сөңнедилер. Тээли суму чагыргазының баштыңының оралакчызы У.С.Септел суму чагыргазының баштыңы М.С.Монгуштуң ат салганы доктаалын номчуду. Ук доктаал езугаар Тээли суурнуң соңгу-барыын талазында Шивилиг кудумчузу-биле чергелешкек кудумчуну Х.Ө.Шириин-оолдуң ады-биле адаар дээнин чарлаптарга, зал база катап үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары-биле диңмиттели берди.

Сценаже хүндүлүг өгбевис М.Б.Кенин-Лопсанны чалапты. Х.Ө.Шириин-оолдуң дугайында чугаалап тура, Монгуш Борахович «Ооң ады безин онзагай, орус дылче очулдурарга, «Решительный молодец» дээн. Тываның база бир алдарлыг төлү Буян-Бадыргы дугайында кайгамчык шиини бижээш, боду ойнап кагды. Хонук-оол Доржуевич база кончуг солун ажылды бижип кагды. Шириин-оолдуң ол рольду ойнап кааны кончуг дидим чорук-тур.

Шириин-оол-биле дөмейлешкек чүүлдеривис хөй. Иелээ Хемчик унундан бис, иелээ Нева хемниң эриинге студентилеп чораан бис, иелээ шыдыраачылар бис.

Шекспирни ойнап каан болганда, ол делегей чергелиг артист-тир.Кажан-бир тыва театр Англия чедер апарза, Шириин-оолдуң Ромеозун барып көргүзүнер. Бо театрның аныяк артистери улуг артистиң изин салгаар болзун» — деп, йөрээл салды.

Ол-ла хүн, дүште 1 шак 30-де Кечил-оол, 3 «а» дугаарлыг артистиң өг-бүлези-биле чурттап орган бажыңынга хүндүлел самбыраны ажыткан. Ында артистиң овур-хевирин скульптор А.О.Ойдуп олчаан сиилбип кылып каан. Байырлыг ажыдыышкында сөс алгаш, ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады Х.Д.Монгуш эжиниң дугайында хөй-ле эки чүүлдерни чугаалааш, мынча деп төндүрдү: «Бо бажың чаны-биле эртип-дүжүп чыткаш, бо хүндүлел самбыразынга доктааш кыннып, ынак артизивиске мөгейип каап чоруурунарны дилээр-дир мен, чонум». Хонук-оол Доржуевичиниң бо сөстеринге канчап каттышпас боор.

Сагыш-сеткил дойлуп келир сактыышкынны ол кежээ Биче-оол Сундуевич Шыырап кылды. Х.Ө.Шириин-оолдуң кайгамчык талантызын, бурунгаар көрүштүүн, Тыва чуртунга, тыва чонунга ооң бердингенин, ажыл дээнде кызымаан, кижилерниң арын-нүүрүн оттуруптар энергия, күчү-күжүн ол магадап чугаалады.

Кежээниң ийиги кезээнде театрның артистери Х.Ө.Шириин-оолдуң «Аргада чыыш» деп хөгжүмнүг, шүлүктеп бижээн шиизи-биле эгеледи. Артистер, шынап-ла, бо шииге езулуг «эштип ойнап» турдулар.

Хүндүлел самбыраның байырлыг ажыдыышкынын-даа, сактыышкын мөгейиг кежээзин-даа театрның аныяк артизи Сайдаш Монгуш башкарыкчылап эрттирди. Ооң өткүт, дидим, хостуг үнүн дыңнап ора, Х.Ө.Шириин-оолдуң салгакчылары ооң херээн уламчылап турар-дыр деп кижи чоргаарал-биле эскерер чорду. «Аргада чыышка» Хертек Өлбезековичиниң ойнап турган ролюн база Сайдаш Монгуш күүсетти. Сценарийлерин сураглыг чогаалчы, драматург Э.Б.Мижиттиң шүлүктеп тура бижээни кайгамчык-тыр. Ооң сөстеринден ынак артизивистиң овур-хевирин, аажы-чаңын, күзел-бодалдарын «танып» ордувус. Аныяктар Х.Ө.Шириин-оолдуң херээн мынчаар уламчылап турда, ооң ады, овур-хевири кажан-даа уттундурбас.

Россияның алдарлыг чурукчузу К.Т.Хунан, ТР-ниң алдарлыг артизи Олег Сарыглар, театрның аныяк артистери Олег Сат, Леонид Каң-оол болгаш өскелер-даа сактыышкын концертке ырлап, шүлүктеп, кежээни кааспаштылар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

В.Балчий-оолдуң тырттырган чуруктары.

«Аргада чыыш» деп шинии артистерниң ойнап турары.

Кышкы чурумалдың ачызы

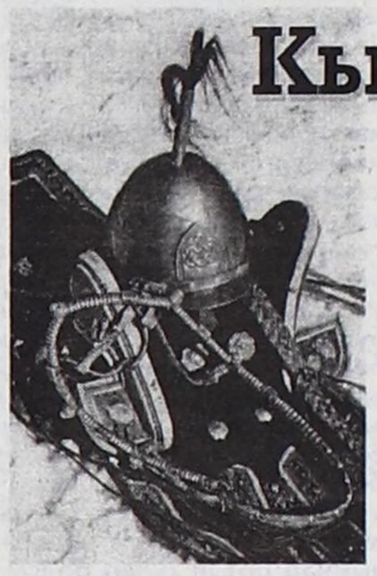

Март 13-те «Чиңгис-Хааның **айт**ыышкыны-биле» деп уран**чечен** кинону тырттырып турар **Саха**-Якутия Республиканың культура болгаш сүлде-сүзүк сайзыралының сайыды, Россияның болгаш Саха (Якутия) Республиканың уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, ССРЭ-ниң, Россияның болгаш Саха (Якутия) Республиканың Күрүне шаңналының лауреады, бо кинопроектиниң уран чүүл удуртукчузу Андрей Борисов баштаан бөлүк Тывага кинону улай тырттырары-биле чедип келген. Дугуржулга езугаар ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады Владимир Соянович Орус-оолдуң Ондум дааның баарында белеткеп каан баазазында бөлүк бо хүннерде чеде берген, белеткел ажылдарын чорудуп турар. Ону Тыва парлалганың болгаш массалыг информация чепсектериниң ажылдакчылары сонуургап, барып көрүп чордувус.

Сарыг-Сеп баар орукта чаа көвүргүнү кешкеш, солагай талаже эггеш, даг баарынче элээн чоокшулай халдып кээривиске, бир ак улуг өг, ону долгандыр бичии-бичии кидис өглер, аажок улуг чүък машиназы, майгыннар, хөй-ле аъттыг кижилер көстүп келди. Кино-бөлүк ажылын чорудуп турары ол болду.

Проектиниң генералдыг продюссери Андрей Саввич Борисов, кинофильмниң кол чурукчузу Геннадий Петрович Сотников, кол рольдуң күүседикчизи, ТР-ниң алдарлыг артизи Тадарыкпай (Эдуард) Ондар болгаш өскелердаа шупту ында болду. Журналистерниң сонуургаан айтырыгларынга А.С.Борисов чай кадында кыска-даа бол, интервьюну берди. Ону допчулай дамчыдарга мындыг.

—Кышкы үени албан-биле шилип алдывыс, чүге дизе кышкы бойдус-чурумал аажок чараш, көскү. Ак харга чүнү-даа тырттырарга, дыка тода болур. Бо чылгычы-дайынчыларның хептеридаа, дериттинген чепсек-херекселдери-даа аажок тода, көрүнер даан. Бичии хаттыг хүннер тур, ол база биске улам эки. Бо Ондум дагларын шилип алган ужурувус болза, бирээде — ырак эвес, чоок чер-дир; ийиде — көрүштүг болгаш кызаа, кашпал черлерлиг-дир. Ол бүгү биске дыка таарымчалыг.

Маңаа чылгычылар аразында сегиржип алыышкын эпизодун тырттырар бис. Улуг тулчуушкун болур. Темучин биле Тайчараның аразында хамаарылгазын тодарадып турар төөгүлүг кезээ-дир.

Белеткел тырттырыышкынарны чорудуп тур бис, сонуургап көргеш, эки сеткил-биле чырыдарыңарны дилээр-дир мен.

Шынап-ла, хөй кижи киржикчилиг эпизодтуң тырттырып турарын көрдүвүс. Бистиң чылгычы оолдарывыс массалыг сценада ойнап турар болдулар. Ол-бо айтыышкын бээрге, олар ол олчаан күүседип турлар. Режиссер оларны «Эр хейлер!» деп мактаардаа. «Селемелер ылап дайынчы чепсек болдур ийин, оваарымчалыг болуңар! Өрү көдүрүп алгаш, аъттарлыг бөлдүнчүп, долгандыр сыңмарлажып чоруп турарыңарга-ла, ажырбас, өскезин артистер ойнап каар» — деп, чагып-даа турар чорду. Ортаа чүс чылдарның дайынчыларының хевин кеткен, чепсек-херекселин астынган «дайынчыларны» көргеге, сүртенчиг-ле-дир. «Курай!» дээш-ле, каш-даа катап уткуй халдып кээп, тулчуп-ла турлар. Бир кезек кижини кызаа кашпал иштинге база тырттырды.

«Тулчуушкун», «Тайчарның өлгени», «Чылгы сүрүүшкүнү», «Темучин дагда», «Кышкы ховуну кежир» дээн чижектиг сценкаларны маңаа дараазында хүннерде улаштыр тырттырар. Бо удаада Тывага тырттырар кезектеринге тыва, якут, моол, хакас артистер киржир. Бистиң театрның артистеринден Тадарыкпай Ондар биле Станислав Ирил бар болду.

—ТР-ниң Чазаанга, ТР-ниң Культура болгаш сүлде-сүзүк сайзыралының яамызынга, улуг өөнүүвүс депутат В.С.Орус-оолга база В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының коллективинге бисти деткип, дуза кадып турары дээш, өөрүп четтиргенивисти кино-бөлүктүң өмүнээзинден илередип тур мен – деп, Андрей Саввич чугаалады.

Светлана БАЛЧЫР.

ЧУРУКТА: дайынчының дериг-херексели.

Май-оол ЧООДУНУҢ тырттырган чуруу.

Александр ДАРЖАЙ

КАЗАНАК

(Уланчызы. Эгези № 22, 24 «Шында»)

«Суг көрбейн, идиин ужулба!», «Далашкан күске сүтке дүшкен» деп чоннуң мерген чугаалары бар, ол кичээндириглер-даа ол үеде Долбан Дозуровнаның сагыш-чүрээнге-даа кайын кирген деп. «Аас-кежик кестиң кырынга келгеш, аргажок хензиг-ле черден хайзы чоруй барып болур-ла болгай. Эрте өөрээн херээ бар бе, Долбан Дозуровна, хамык чүве хайттай берзе, канчаар. Олчаны холга киирип алгаш, олча-омактыг-ла болдум дигей. Костюмну эде даарарда чүү боор, бөдүүн чүве-дир. Ээ, эрте-ле өөрүй бербээн силер бе, Долбан Дозуровна? Хамнар, лама-башкыларга барып, шо-төлге, чарын, көзер салдыртканы дээре эвеспе» — деп, Авыралдың аңаа чугаалаксаазы келген. Ынчалза-даа ынчаар чугаалаарындан дидинмээн, Долбан Дозуровнаның сеткил-сагыжында дөлгөн өөрүшкүлүг бодалдың хөрлээ одун бодунуң каразыбиле хөмүрертир өжүрүптеринден сезинген.

Сагыштың бичези, саваның улуу херек. Маңаа хамаарыштыр Долбан Дозуровнаның сагыжы кажангызындан-даа канчаар-даа аажок улуг, ханы, дүп чок саваже хуула берген. Ол сагыш-савада эки чүүлдерден аңгыда, эңмехаяжок сүрээ-боктуң, баларның кайы хире хөйүн көөр, эскерерле кижи билип каар. Авырал ооң айбызын кылып турар боордан башка, ооң-биле ханы быжыг найыралы-даа чок, ынчалза-даа Долбан Дозуровнаны өйде-өйде иштинде кээргээр-даа, өйде-өйде оон чөгенир-даа апарган.

— Четтирдим, Мила! Аравыста чугаа моон дашкаар үнмес болдур эвеспе. Ам бир кижи дыңнап каар болза, ол чажыт эвес апаар.

— Ынчанмайн канчаар, Долбан Дозуровна! Мээң аксым быжыын билир-ле болгай силер – деп, Авырал ону оожуктуруп каан.

— Быжыг сөстүүңнү билир мен, Мила! Ынчангаш бо чажытты сеңээ чугаалап орарым ол. Сени черле аайын тыппайн чоруур бир чүвем бар – дээш, Долбан Дозуровна Авыралдың арнынче чиге дорт көрген.

— Ол чүү ындыг аайы тывылбас чүве тыпты берди. Тывызыктавайн, элдээртиг чокка чугаалап көрүнерем, Долбан Дозуровна – деп, Авырал ылавылаан.

Долбан Дозуровна Авыралдың будундан бажынга чедир топтап көргүлээн. Ооң характары эрестии аажок кыптыгып, бир-ле чүвени топтап көргеш, сагыжы өөрүшкү-биле долдунуп ханары дег, хүлүмзүрүй каапкан.

— Тывызыктап кайын тывызыктаар ийик мен. Кайывыс-даа четчип бышкан, чулуу арбын аныяк херээженнер-дир бис. Сен мээң айтырыымдан эгенип ыядырындан эрткеш, хорадай бербес боор сен. Угаанныг-ла кижи болгай сен – дээш, хензиг када үнү читкен соонда, Долбан Дозуровна уламчылаан. – Сеңээ чааскаан чоруурунга, анчыг эвес чүве-дир бе?

Авырал айтырыгның утказын орта билбейн барган. «Таптыг билдингир, чедингир кылдыр чугаалап көрем» дээнзиг, ол Долбан Дозуровнаже көрген.

— Аа, чугаам утказын билбейн бардың бе?

— Ийе! Чүнү айтырып турарыңны орта-ла билбейн ор мен.

— Билбестээр чүве чок чүве-дир ийин. Сээң чаныңга маңаа эр кижи турбаска анчыг эвес-тир бе? Бөдүүнү-биле эрзирей бербес-тир сен бе? – деп, Долбан Дозуровна чугаалааш, каттыра каапкан.

Авырал артында-ла серт кынган. Баштай хорадай хона бергеш, оон Долбан Дозуровнаның аайы-биле каттыра берген. Ынчалза-даа ооң сеткил-сагыжынга «эрзирей бербес-тир сен бе?» дээн сөстер дора көрүүшкүн кылдыр билдинип, көске бажын изидир кызыдып каан шиш демир дег, хөректи өде халып, чүрээниң ханын сызылдыр деже шаапкан ышкаш кыннып келген. Арны изиш дээн, ооргазын куду алзы соолаш-ла дээн.

— Мээң чанымга эр кижиниң турган херээ чүл! Эрлер бодаар хире эрзеп-хейттээр чаңым чок. Чайым-даа, шаам-даа чок. Оларны чоор ийик мен – деп, Авырал шугул харыылаан. – Сагышка-даа кирбес чүве-дир.

— О, Мила, ындыг-ла болгай сен! Дораан-на отка кагган сиир дег апаар аан. Сеткилиң хомудадыпкан болзумза, буруулуг болган-дыр мен. Четчип бышкан назы үезиниң улузу-дур бис. Мага-бот, хан-дамыр бойдустуң чаяалгазын езугаар өйде-өйде чайгаар хан солчулгазын негей бээр. Харылзааны херээжен кижи эрте үзүп кааптарга, ооң ниити организминге багай салдарны чедирер-дир ийин. Мага-бот дөмей-ле бодунуң хереглелин негей бээр.

— Долбан Дозуровна, менде ындыг хереглел чок. Эрлерден шуут-ла хөңнүм калган. Сагыжымга-даа кирбестер-дир ийин. Алдын-биле чайырлап каан эр эккелзе, ынаар карак-даа уштап көрбес мен. Ажыы-биле чугаалаарга, бистиң бо үевисте хойгажыпкы дег, хорам эр-даа артпаандыр ийин. Бар-даа болза, оларны чоор мен. Эрлер шуптузу дөмей, кезек өйде ырымын базырып алыксаар. Че, оларны канчаар, соксап каалыңар, Долбан Дозуровна! Оон башка бактажы бээр бис – деп, Авырал оожургап чугаалаан. – Арбак Хүндүевичиниң хемчээлдери бар. Амдыызында дарый кылыр ажылдарым чок, дүрген эккелиңер.

— Мила, сээң-биле бактажып алгаш, чүнү чедип алыр мен. База катап мээң бо хайлыг аксымны өршээп көр. Сээң-биле кажандаа дазагар, дорзук эрлер дугайында чугаа кылбас мен. А Арбак Хүндүевичиге костюмну даарта дүүш үезинде эккээйн, Мила.

Долбан Дозуровна эр кижи дугайында анаа-ла куруг черге чугаалап үнүп келбээн. Ол Авыралдың судалын тудуп, хынап, сагыжын билип алыксаан. Аңаа эш херек турган. Ооң айның ужу-бажында ужуражып каап турар чажыт таныжы бар. Ол халыын ынакшылды негевес, анаа-ла бодунга тааржыр кижи база-ла өгбүлелиг. Долзат Дозуровнаның ужуражып чоруп турар кижизиниң дыка чоок эжи бар, ол база-ла чажыт таныштыг болуксаарын аңаа бир-ле бүдүү чугаалаан турган. Авырал аңаа тааржып болгу дег. Оларның назыны изиг халыын ынакшылды негевес, анаа-ла ботбодунга тааржыр-ла болза, ажырбас. Чээрби чыл үе иштинде чаңгыс кижи-биле чурттап кээрге, ботбодунга эриге берип болур. Чаа кижини сонуургал-биле хүлээп алыр сен, ооң сеңээ хамаарыштыр улуг-ла негелдези чок, сен-даа, олдаа бот-боттарыңарга кандыг-даа хүлээлге албас силер. Долзат Дозуровна шак-ла ынчалдыр хөделип турган. Бир берге чүвези – улус көрүп каар ийне деп коргуп сестири, кижилер аразында кандыг-даа кижи бар-ла болгай, ынчангаш олар ужуражырда, хоорайдан дашкаар үне бээр, арыг агаарга алаак иштинге, хем кыдыынга азы датта сеткил-сагышты хандыр хөөрежип алыр.

Долзат Дозуровна Авырал-биле чугаазының соонда ооң-биле эр кижи дугайында чаңгыс-даа сөс этпээн... Ол талазы-биле Авырал аңаа идегелдиг эш болуп шыдавастыр дээрзин билип каан.

Авырал Долзат Дозуровнаның ону кандыг херекче киир тыртар деп турганын ол-ла хевээр билбейн барган. Ынчалза-даа оралакчы сайыт кадайының «эрзирей бербес-тир сен бе?» дээн айтырыы ооң сагыжындан үнмээн. Авыралдың чырык өртемчейге чурттап келген үжен сес харының иштинде ооң чурттагазынга чүгле чаңгыс эр кижи таварышкан. Ол амыдырап-чурттаарынга кажарап бар чыдар, четчип бышкан херээжен-даа апарган болза, сагыш-сеткилиниң ындындан амдыгаа дээр эр-херээжен улустуң аразында нарын харылзааларның тывызыксыг чажыттарын орта хандыр билбес чаш уруг хевээр болуп артып калган...

2.

...Ынчан ол онгу классты доозупкаш, Красноярскиниң эмчи институдунче шылгалдалар дужаагаш, баллы четпейн барган. Чамдык уруглар өттүнүп, ол өске өөредилге черлеринче дужаарын шеневээн-даа, күзел чок болганда, аза албадаан эвес, ынаар маргып канчаар ону деп бодаан. Ол уруглар эмчизи болуксаан. Дараазында чылын таптыг белеткенип алгаш, дужаап көргей-ле деп шиитпирлээш, дедир аалынче чаныпкелгеш, авазының ажылдап турганы үлетпүр комбинадының дааранылга цегинге өөреникчилеп ажылдай берген. Авыралдың дааранықчы ажыл-ижи шак ынчалдыр-ла эгелээн.

Авыралды сактыышкыннар ооң чалыы шаанче чедип киире берген...

Алды-чеди класстарга чаңгыс-классчы Ойнаар-оол Ондар ону бо-ла хомудадыр – Авыралдың дас кара, балдыр чедир өрээш, салып бадырыпкан чоон чажын бо-ла шеле кааптар турган. Авырал чеже катап карааның чажын төкпээн дээр. Сыдым дег чаъжын чежеге дээр шеле соктуруп кээр, узун чаъжы хомуданчыг, харааданчыг-даа болза, ол чолдайтыр кестирип алган.

Хүн карааңга бырлаңайнып, чайынналып чоруур чоон кара чаъшты авазы-даа, өөрү уруглардаа дыка хараадааннар. Ойнаар-оол база-ла дыка хомудаан – хамык чүвениң чылдагааны чүгле бодунда деп чүвени ол чоорту билип каан. Ооң халдаашкыны ооң-биле соксаан. Бодунуң ам-даа тенек чаш хевээр назынының аайы-биле ол Авыралды сонуургап турган-даа болуп чадапчок.

Үстүкү класстарга барганда, Ойнаар-оолдуң сеткил-сагыжынга өскерлиишкиннер эгелээн: дымаазын сиңмирбейн, иштинче киир шүш кылдыр тыртыптар, бажыбиле кылаштаар чыгыы, чапсарда парталар кырлап маңнаар тенек оолчугаштан чүү-даа артпаан. Ырбыска чораан оолчугаштың дурт-сыны бедип, эгиннери херли бергилээн, үстүү эрнинде хөлегеленчек кара чаш дүктер тыптып келгилээн, шевергини аажок кеттинер эржигеш апарган. Бүдүн чай дургузунда көрүшпээн чаңгысклассчылар, эң ылаңгыя уруглар ону көөрге, кедергей-ле өскерли берген болган. Ойнаар-оолду сонуургаар уруглар базала тыптып келген, а ол чүгле Авыралдың уунче шала кударгай көөр болган. Шагдагы дег азамуңчок ону ол-бо тырткылаар, шеле согар хамаанчок, ооң чанынче өрттендир чиртип ап болур улуг чалбыраштыг от-даа чүве ышкаш, чоокшулавас. Ырактан-на олче карак салбайн кайгап олурар апарган.

Бир катап төөгү кичээлинге болган таварылганы Авырал таан утпас. Ойнаар-оол кичээл үезинде башкының тайылбырын-даа дыңнаар хире эвес, бирде Авыралче, бирде чечектери чазылгаш, акчайт апарган чодурааже кайгап, бир-ле ханы бодалче дүлдүүпкен, чаагын оң холунга сыртандыр салыпкан, сагыш-сеткили класстадаа эвес, ырак талыгыр делгемнерде ышкаш сагындырган. Софья Андреевна Ойнаар-оолдуң кичээнгейи өскээр угланы бергенин эскерип кааш, хенертен ону сырбаңнады айтыра каапкан.

— Ойнаар-оол, чүнү бодап олурарың ол?

Ойнаар-оол сырбаш дээш, тура халаан. Бодалдың, сеткил-сагыштың куюмналының күштүү ол хире турган, ол башкының айтырыынга чүнү бодаанын ол-ла хевээр чугаалай каапкан.

— Чодураа, час дугайында... – дээш, ол минни хонуп келген.

— Оон ыңай дүн дег кара баштыг, бышкан чодураа дег, кара хоюг характыг кыс дугайында... – дээш, Софья Андреевна кыжырып кочулаан-даа шинчи чок Ойнаар-оолдуң бодалын чугаалаан.

Класс чир-шоң дүшкен. Ойнаар-оолдуң мойнаа кысса-кысса, бүгү арны изиңейндир кыза хона берген. Ынаар артыкы парталардан «Ромео!» дээн үн үнген.

— Олуруп ал, Ойнаар!.. Келир кичээлде бөгүнгү теманы өөренип алган турар эвес сен бе! Бир дугаарында сени айтырар мен...

Авырал Ойнаар-оолдуң аңаа хамаарылгазының канчаар өскерли бергенин эскерип турган. Оларның кайызының-даа тенек чаш үезиниң эрте бергенин ол бодунуң мага-бодунуң, сагыш-сеткилиниң-даа назын аайы-биле бир чаа чадаже көдүрлү бергенин тодазы-биле медереп биле берген. Эр хиндиктиг, үе-чергези эш-өөрүнүң, эң ылаңгыя Ойнаар-оолдуң олче онзагай сонуургалдыг көрүжүнден бодунуң алачайгаар эгени хона бээрин-даа билир апарган. Бичии класстарга Ойнаар-оол олче ындыг янзылыг көрген болза, ол ону тенек аарыг, сээдең чүве дээш, сөглей-даа бээр турду ыйнаан. Ам Авырал ынчаар диттип шыдавас. Бир катап Ойнаар-оол кичээлдерге каш хонук келбейн барган, Авырал иштинде ооң-биле чүү-ле болган чоор деп дүвүреп олурарын боду элдепсинип бодаар апарган. Ойнаар-оол аңаа база-ла хамаарылга чок эвес-тир эвеспе дээрзин боду-ла билип каан, харын-даа олче бүдүү карак уштап көргүлээр турган. Бир катап кичээлге оларның характары уткужа берген, Авырал сактырга, Ойнаар-оолдуң шала кударанчыг көрүжү шырым булут аразындан ажык дээрже үне халаан хүн дег, хенертен ооң характарын чылчырыктай шона каапкан ышкаш болган болгаш, оолдуң эриннеринге кем чок хоюгзумаар хүлүмзүрүг чайнаш кылган. Авырал олче үр кайгап шыдаваан, чаактары изиңейни бээрге, ол характарын оон дестирип, ном ашкан кижи болуп, ынаар көрнү берген...

Ойнаар-оолдуң ада-иезиниң аалы – хем ол чарыында, малчыннап чоруур. Ойнаар-оолдуң эге класстардан тура-ла, интернатка турбаанын ол билир, Ойнаар-оол угбазының бажыңындан кээп өөренип турган. Ооң угбазының бажыңы Авырал сугнуң бажыңындан бир кудумчу ажылдыр турган.

Оларның школаже баар оруу чаңгыс, ынчалза-даа эге класстардан тура-ла, олар черле кожа кылаштап көрбээннер. Онгу классче шилчээн чылындан эгелээш, олар школага-даа, бажыңнарынга-даа уурук-суурук чедер апарган. Ойнаар-оол ооң соондан чеди-сес базым ырак чоруур, Авырал кылажын дүргедедиптерге, оларның аразы биеэ-ле хевээр болур. Авырал Ойнаар-оолдуң ындыг чаңынга баштай аажок анчыгынар, иштинде шугулдаар турган, ооң соонда шуутла тоовастай берген. «Кадарчы» деп, ол Ойнаар-оолду шолалап алган. Кадарчызы ооң соондан таваар базып чоруур, шак-ла ынчалдыр школага сүржүп алгаш чедерлер. Кара кайгамчык-ла болгай, Авыралдың чанынче чаңгыс базым чоокшулавас боду школа эжииниң аксынга ону эрте халааш, эжикти ажыткаш, «Экии!» — деп, багайтыр кээп мендилеп каар. Баштайгы дээрезинде Авыралдың шуут-ла каткызы кээр, боду чоорту ол Ойнаар-оолдуң ындыг бараан болуушкунун чайгаар болур ужурлуг чүве-дир деп пат чаңчыгып калган.

Класска характары уткужуп, бот-боттарынче чылыг-чымчак көрүшкенииң соонда, Ойнаар-оол Авырал-биле аразының хемчээлин кызыра-кызыра, ооң-биле барык-ла кожа базар апарган. Ойнаар-оолдуң чанынга эгин кожа эвес-даа болза, ооң-биле деңге ыыт-дааш чок кылаштап чоруурунга Авырал таарзынып, ооң эрзиг түрүнге иштинде чоргаарланып эгелээн. Сеткил-сагыжынга Ойнаар-оолче чоокшулап, аңаа хамаарылгазы өскерлип, чымчап кел чыдарын Авырал эскерип билип турза-даа, ооң-биле чүү болуп турарын эге дээрезинде сайгара бодаар харык чок болган. Анаа-ла-бир чаңгыс классчызы оол эвес, өске арткан оолдардан ылгалдыг, бир-ле тускайлаң, чүгле ооң бодунга эңне чоок, бердинген кижи ышкаш сагындырып келгилээр апарган.

(Уланчылыг).

Башкыларга чаа шенелде программа

Дыл эртемнериниң кандидады, доцент Клара Бүрбүлдеевна Доржунуң тургусканы «Тыва дыл болгаш чогаалды 8-11 класстарга хандыр өөредириниң шенелде программазын» өөренип көрдүвүс. Ук программаны тургузары эргежок чугула, чүге дээрге, мындыг программа-биле республиканың дыка хөй школаларында башкылар ажылдаарын шагда-ла күзеп келгеннер. Бо үеге чедир тыва дыл болгаш чогаалга сонуургалдыг уругларны башкы бүрүзү бодунуу-биле өөредип келген.

Тыва дыл болгаш тыва чогаалга күзели, сонуургалы улуг, ону хандыр биликсээр уругларга ниити өөредилгениң тыва дыл болгаш чогаал шактары эвээш. Ындыг болган төлээде, тускай программалыг чогаал бөлгүмнери болгаш факультативтер, немелде кичээлдер эрттирбес болза, уругларның билии чедимче чок болуру чугаажок. Ынчангаш К.Б. Доржунуң тургускан программазы үешаанда үнген башкының үнелеп четпес ажылы деп тыва дыл башкылары сайгарып көргенииниң соонда, түннел үндүрдүвүс.

Бо программа тыва дылга хамаарыштыр бүгү херек дыл эртемининиң кезектерин, темаларын киирген. Харын-даа класс бүрүзүнүң кайы улдуңда кандыг теманы канчаар өөредирин бижээн. Ол ышкаш башкыларга хөй талалыг чагыг-сүмелерни киирип турар. Тыва чогаал талазы-биле тыва фольклорнуң жанрларын шуптузун база алдарлыг тоолчуларывысты кииргени кедергей эки-дир.

Тыва кижиниң мөзү-шынары, сагыш-сеткили, ниити бүдүжү шын хевирлеттинеринге, национал чоргааралы оттуп, тыва кижи мен деп чүвени медереп билип, чоргаарланыр апаарынга кижиниң төрээн дылы, чогаалының ролю аажок улуг. Ооң-биле чергелештир төрээн Тывазынга, өскен-төрээн черинге, ооң чонунга, бойдузунга ынак болурунга төрээн дылы, чогаалын дамчыштыр кижизиттинер болганда, тыва дыл болгаш чогаал кичээлдери школага чугула эртемнерниң бирээзи болуру чугаажок.

Чамдык чогаалдарга уруглар үнелел, аннотацияны бижип, солун, сеткүүлче чорудуп, бодунуң кайы-бир чогаалга ооң дылынга хамаарышкан бодалын илередип билир кылдыр өөредип, чаңчыктырары чугула.

Бердинген программаже кирип турар чогаалдарны оларның кижизидилгелиг ужур-дузазын болгаш уран-чеченин, дылының чаражын, стиль талазы-биле байлаан, стиль аянныын барымдаалап

Үнелел

киирген. Программада кирген чогаалдарны шилиирде, бир дугаарында, автор оларның уран-чеченин, эстетиктиг ужур-дузазын барымдаалаан, ийи дугаарында, кижизидилгелиг ужур-дузазын чугулалап көргени эки.

Авторнуң көрүжү-биле уруглар-ның сагыш-сеткилинге дээптер хире, оларның дылының чаражын, уран-чечен аргаларын эскергеш, тып, чүрээ-биле билип кааптар хире чогаалдарын мында киирген. Элээди уругларга ынакшыл лирика-зын элээн көвүдедир киирген чылдагааны – чараш ынакшылды бистиң шүлүкчүлеривис канчаар билип, кайы хире илередип турарыл деп чүвени сайгарып көргеш, боттарының сеткил-сагыжын база чараш кылдыр илередип өөренип алзын дээн күзел-биле киирген.

Авторлуг тоолдар болгаш уруглар чогаалдарын тыва шүлүк чогаалының дээжилерин, аныяк чогаалчыларны хөйүү-биле кииргени (олар амгы үениң уругларынга эң-не чоок улус болганда), тускай психологтуг портретти, интерьер болгаш үүрмек чүүлдерниң чурумалын, шүлүглел, баллада, тоожу, роман, драматургия, чогаалчыларның дугайында допчу шинчилелдер – бо бүгүнү башкының программада хаара тудуп киргенин, ханы өөренип көргенин башкылар үнелеп четпес ажылдыр деп санап көрдүвүс.

Биске, тыва дыл болгаш тыва чогаал башкыларынга, өртек чок үнелиг программаны тургузуп бергени дээш, башкывыска, Клара Бүрбүлдеевнага, өөрүп четтиргенивисти илереттивис.

Тыва кижи төрээн дылынга оода чугаалап, дыннап билир ужурлуг. Ажылга кирерде, орус, тыва дылдарның кайызын-даа эки билир болза, ол кончуг үнелиг кижи болур. ТКУ-нуң башкызы, дыл эртемнериниң кандидады, профессор Мира Викторовна Бавуу-Сюрюн – бистиң 2 дугаар школаның доозукчузу. Ол тыва, орус, англи болгаш түрк дылдарга арыг чугаалаар кижи. Бис Мира Викторовнага кезээде чоргаарланып чоруур бис. Ынчангаш амгы үениң аныяктарынга бо башкывыс ышкаш хөй дылдарны билип, өөренип алырын күзээр-дир бис.

Ария АЛДЫН-ООЛ, ССРЭ-ниң Улустуң башкызы. Караңнаар ЧАДАМБА, Улус өөредилгезиниң тергиини. Зоя КҮЖҮГЕТ, 1-ги категорияның башкызы.

СПОРТ СПОРТ СПОРТ

МӨҢГҮН-ТАЙГА ШЫПШЫК БАЖЫ

Март 14-те республиканың кадеттер школазынга чөөн Саянның эң бедик даа Мөңгүн-Тайганың бажынче үнгениниң 60 чылынга тураскааткан «Баштайгы туристер – төрээн черивистиң альпинистери» деп неделя ажыттынган.

Баштайгы тыва альпинистерниң бирээзи Шөмбүл Сундуевич Кыргыстың уруглары Кызылда ажылдап-чурттап чоруур. Эмчи болгаш чогаалчы Зоя Шөмбүловна Донгакты, Мугур-Аксында уругларның спорт школазының туризм талазы-биле тренер башкызы Айлаң Кыргысовна Шөмбүлдү кадеттер чалап алган. Алдан-Маадыр аттыг национал музейниң эртем ажылдакчызы Ланда Кара-ооловна Монгуш, республиканың уругларның туризм төвүнүң тренер башкылары Челээш Олчат-ооловна Монгуш, Раиса Алдын-ооловна Донгак, Кызылдың 5, 12 дугаар школаларының туристи өөренликчилери база школага аалдап келген. З.Ш. Донгак ачазының дугайында чылыг сактыышкынны кылган.

Эрткен үүс чылдың 30 чылдарында Тыва Арат Республикадан оолдар, кыстар Даг-Алтайның Ойрот-Тура хоорайынга (Горноалтайск) көдээ ажыл-агый техникумунга өөренип турган. Оларның аразындан Шөмбүл Сундуевич Кыргыс, Тамара Чашооловна Норбу болгаш өскелердаа бар. Турисчи болгаш альпинисчи бөлүктүң составынга Үөөн Сибирьниң эң бедик даа Белизнаның (тывалаарга Сүмбер-Уула, алтайлаарга Сүмбер-Улала азы Үш-Сүмер) кырынче 1938 чылда үнгеннер. А 1936 чылдың август 17-де Ш.С. Кыргыс баштаан даг туристери ТАР-ның 25 чыл оюнга тураскаадып Мөңгүн-Тайганың шыпшык бажынче үнгеннер. Ол дээрге Мөңгүн-Тайганың бажынче бир дугаар үнүүшкүн-дүр. Бо бөлүктүң составынга журналист Юрий Пронитов, СЭТА-ның фотокорреспондентизи Валентин Соболев олар база чораан. Олар 1950 чылда «Азия материктиң төвүнде» («В центре Азиатского материка») деп номну Москвага үндүргеннер. Мөңгүн-Тайга бажынче үнүүшкүн болгаш мөңгүн-тайгажыларның дугайында солун чуруктар ол номда кирген. Амгы үеде ол кончуг ховар ном апарган. Ийи-ле ном арткан. Бирээзи баштайгы тыва альпинистиң уругларында, өскези Пушкин аттыг республиканың национал библиотеказының чурт-шинчилел литературазының килдизинде.

— Ачам кончуг эрес, аныяксыг кижи, 77 харлыында безин аныяктардан чыда кагбас. Чон аразында Челер-Шөмбүл деп шолалыг чораан – деп, уруу сактып чугаалаан.

Республиканың кадеттер школазынга турисчи неделяның ажыттынганы Мөңгүн-Тайга бажынче баштайгы үнүүшкүннүң 60 чылынга тураскааткан «Даглыг черниң төлдери бис» деп турисчи спартакиаданы бо чылын эрттирериниң дугайында эгелээшкин болур. Ону организастаар талазыбиле чугаалажыышкыннар Мөңгүн-Тайга кожуун чагыргазы болгаш аңаа хамаарылгалыг организациялар-биле амгы үеде чоруп турар. Турисчи неделя үезинде школаның курсантылары болгаш кадеттери спортчу алдарның музейинче экскурсиялаан болгаш янзы-бүрү маргылдааларны эрттирген.

«Даглардан артык даглар» деп турисчи неделя Дөгээ дааның бажынче үнүүшкүн-биле март 19-та доостур.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Александра Ооржаковна ЭНЧЕК-КУЛАК

Александра Ооржаковна Энчек-Кулак 1939 чылдың август 14-те Бажың-Алаак суурга бөдүүн өгбүленің улуг уруу болуп төрүттүнген. Оон бээр-ле авазының, ачазының идегелдиг чөлегиижи бооп, 9 дуңмаларының ынак угбазы болуп өзүп келген.

1946 чылда эге школаның билиин чедип алыры-биле өөренип киргеш, ортумак школаны 1956 чылда чедиишкинниг дооскан. Эртем-билиг чедип алыры-биле өөредилгезин улаштырып, Кызылдың башкы институдунче кандыг-даа бергедээшкин чокка, бодунуң изиг күзели-биле шилип алганы физика-математика факультединче чедиишкинниг дужаап кирип алган. Өөредилгениң беш чылында бодунуң кызымаккайыбиле башкыларының бүзүрелин чаалап ап, эң-не эки демдектерлиг өөренип, эки диртип, келир үеде ажылынга төлептиг башкы болурун көргүскен болгаш 1961 чылда башкының дипломун холга алгаш, төрээн черинче ээп келген.

Хып дээн аныяк башкы кады чурттаар эжи Окпаш-оол Допуроолович Монгуш-биле салымчолун каттыштырып, амыдыралчуртталгазын кады эгелээн. Беш ажы-төлдүң ынак авазы.

Бүгү назынында башкылап, эки ажылы дээш шаңнал-макталдыг чораан. Чөөн-Хемчик кожуунуң Чыргакы, Бажың-Алаак, Теве-Хая, Хөндергей суурларның школаларынга дыка хөй өөреникчилерни эртем-билигге өөреткен. Оларның аразында эмчилер, башкылар, садыгжылар, чолаачылар дээш, кандыг мергежилдиң кижилерин чок дээрил.

Аввыстың 40 чыл төлептиг ажылдап келгенин: «Улус өөредилгезиниң тергиини», «Күш-ажылдың хоочуну» деп үнелиг аттар болгаш өске-даа хөй санныг шаңналдар бадыткап турар. Бо хүннерге чедир беш уругларының амыдырал-чуртталгазын шуудадып, эртем-билигге чедирип, беш уйнуктарының ынак, эргим кыргын-авазы болуп чурттап чорааш, март 10-да чырык өртемчейден ол чарлып чоруткан.

Анчымаа Салчаковна КАЛГА-ООЛ

Библиотека ажыл-херээниң хоочун ажылдакчызы **Анчымаа Салчаковна Калга-оол** үр эвес ааранының соонда, 66 харлап чорааш, Москва хоорайга мөчээн.

Анчымаа Салчаковна 1965 чылда Ташкентиниң күрүнеиниң культура институдун дооскаш, Чадаана хоорайның район библиотеказынга эргелекчилеп киргеп. Ол А.С. Пушкин аттыг национал библиотекага 30 ажыг чыл ажылдап чораан.

А.С. Калга-оолду номчукчулар төрээн черин, тыва номну эки билир кижи кылдыр сактып артар. Бүгү күжүн, мергежилин ол тыва национал библиографияны тургузарынга берген.

Үре-түңнелдиг ажылы дээш ол ССРЭ-ниң Культура яамызының «Тергиин ажыл дээш» деп хөрек демдээ, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии, «Күш-ажылдың хоочуну» медаль, Тыванының Культура яамызының юбилейлиг медалы-биле база А.С. Пушкин аттыг библиотеканың хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан. Тыванының Национал библиотеказының коллективи А. С. Калга-оолдуң ажытөлүнге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илередип тур.

Тыва Республиканың А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеказы.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим аввыс **Александра Ооржаковна Энчек-Кулакты** сөөлгү орукче үдээринге бистерге моральдыг болгаш материалдыг дузаны көргүскен Бажың-Алаак школазының, Бажың-Алаак суму чагыргазының, Чадаананың № 6 ПУ-нуң коллективтеринге, Бажың-Алаак суурнуң улуг-биче чонунга, Ийме, Барлык суурларда, Ак-Довурак хоорайда кудаларывыска, Хөндергей суурдан, Чадаана, Кызыл хоорайлардан келген төрелдеривиске, чаңгысклассчыларывыска четтиргенивисти «Шын» солунну дамчыштыр илереттивис.

Өөнүң ишти, уруглары.

ШЫН

e-mail:shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы —1-19-87, тел: факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КИЛДИСТЕР:** ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге —1-03-88, чагаа —1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери—1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 9674. Чагыг 27.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10001, 100011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.